

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

MILAN GOLOB

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO

SENOV LIBERALNI PARADOKS

Ljubljana, 15. september 2008

MILAN GOLOB

IZJAVA

Študent Milan Golob izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom mag. Bernarda Bršiča, ter dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, september 2008

Podpis:

KAZALO

UVOD.....	1
1 OD EKONOMIKE BLAGINJE DO TEORIJE DRUŽBENE IZBIRE.....	4
1.1 DVOJNOST V EKONOMIJI: »PROBLEM ADAMA SMITHA« KOT PROBLEM DRŽAVE BLAGINJE	5
1.2 STARA EKONOMIKA BLAGINJE.....	6
1.3 KRITIKA UTILITARISTIČNE EKONOMIKE BLAGINJE IN NOVA EKONOMIKA BLAGINJE	7
1.4 PARETOVO NAČELO UČINKOVITOSTI.....	8
1.5 SLABOSTI PARETOVEGA NAČELA IN DVE ZAČASNI ALTERNATIVI	9
1.6 ARROW IN TEORIJA DRUŽBENE IZBIRE.....	10
1.7 EKONOMIKA BLAGINJE IN VREDNOSTNE SODBE.....	11
1.8 AMARTYA KUMAR SEN	13
2 LIBERALNI PARADOKS V OKVIRU NORMATIVNE VEJE TEORIJE DRUŽBENE IZBIRE.....	14
2.1 FORMALNA OPREDELITEV LIBERALNEGA PARADOKSA V OBLIKI TEOREMA NEMOŽNOSTI PARETOVEGA LIBERALCA	15
2.1.1 <i>Analitični okvir</i>	15
2.1.2 <i>Pogoj P</i>	16
2.1.3 <i>Pogoj U</i>	17
2.1.4 <i>Pogoj L</i>	17
2.1.5 <i>Teorem nemožnosti Paretovega liberalca</i>	18
2.1.6 <i>Dokaz o veljavnosti teorema nemožnosti Paretovega liberalca</i>	19
2.2 POMEN LIBERALNEGA TEOREMA	19
3 LIBERALNI KONTEKST SENOVEGA PARADOKSA	20
3.1 SPLOŠNA OPREDELITEV LIBERALIZMA.....	21
3.2 PREDNOVOVEŠKA LIBERALNA MISEL.....	22
3.3 KLASIČNI LIBERALIZEM	22
3.4 POZITIVNA IN NEGATIVNA SVOBODA	24
3.5 MODERNI LIBERALIZEM.....	25
3.5.1 <i>Rawlsova teorija pravičnosti</i>	26
3.5.2 <i>Rawlsov deontološki projekt liberalne enakosti kot alternativa konsekvencionalističnemu utilitarizmu</i>	27
3.5.3 <i>Ideja pravičnosti in ekonomika blaginje</i>	28
3.5.4 <i>Nozickova libertarna alternativa Rawlsovi »razdelitveni pravičnosti«</i>	28
4 PREDLOGI ZA RAZREŠITEV PARADOKSA IN NADALJNI RAZVOJ.....	29
4.1 * OMILITEV POGOJA P: PRAVICE PRED PARETOVIM NAČELOM	30
4.2 * OMILITEV POGOJA L: PARETOVSKA IZMENJAVA DEJANJ	32
4.3 * REŠITEV SENOVEGA TEOREMA NEMOŽNOSTI S KARDINALNO KORISTNOSTJO.....	34
4.4 * OMILITEV POGOJA U: PRAVICE KOT OMEJITVE NEOMEJENE DOMENE	36
5 FORMALNA ANALIZA LIBERALIZMA MED NORMATIVNO FILOZOFIJO IN EKONOMIKO BLAGINJE.....	37
5.1 DVOSMERNI ODNOS MED ETIKO IN EKONOMIJO V LUČI SENOVEGA LIBERALNEGA PARADOKSA	38
SKLEP	40
LITERATURA IN VIRI	42
PRILOGE.....	1

PRILOGE

PRILOGA 1 – SLOVARČEK.....	2
PRILOGA 2 – AKSIOMATIKA.....	4
PRILOGA 3 – NEEGALITARISTIČNOST UTILITARIZMA.....	7

Uvod

Paretovo načelo učinkovitosti je ena temeljnih predpostavk, okoli katere je ekonomika blaginje zgradila spodoben konceptualni okvir za doseg družbene blaginje. S pomočjo svojega metodološkega pristopa, ki je bil osnovan na natančnih matematičnih orodjih in aksiomatskem dokazovanju, je bila sposobna predlagati politike, s katerimi bi dosegala zastavljene cilje. V tem smislu je Paretovo načelo omogočalo ekonomiki blaginje, da se ji ni bilo potrebno ukvarjati z normativnimi vidiki tovrstnih predlogov, zato se je zdelo, da je bližje idealu pozitivne znanosti. To varljivo prepričanje je porušil razvoj racionalne teorije družbene izbire na začetku 50-ih let preteklega stoletja. J. K. Arrow je namreč, v splošnem teoremu nemožnosti pokazal, da je agregiranje posameznikovih preferenc v preference družbe, na podlagi večinskega pravila, teoretično vprašljivo. Težava namreč ni samo v tem, ker takšno pravilo ne obstaja, ampak se postavlja vprašanje: kaj sploh lahko pove ekonomika blaginje o glavnem predmetu svojega proučevanja, tj. funkciji družbene blaginje.

Amartya Kumar Sen se je na začetku 70-ih let preteklega stoletja ukvarjal z različico Arrowovega problema. Poizkušal je odgovoriti na vprašanje, ali obstaja teoretično zadovoljiv način združevanja vrednot posameznikov (glede različnih alternativ) v vrednote, ki bi veljale za družbo kot celoto. Ključni trenutek v njegovi razpravi nastopi, ko pokaže, da je celo v primeru samo dveh posameznikov na splošno nemogoče zadostiti zahtevi, da bi uresničevanje pravic posameznikov glede neke skupne zadeve ne vodilo v Pareto neučinkovit izid. Z uporabo ozkega nabora predpostavk je v izvirnem članku z naslovom »Nemožnost Paretovega liberalca« (*The Impossibility of a Paretian liberal*, 1970b), na vsega šestih straneh elegantno predstavil napetost med posameznikovo »zasebno sfero« in domeno »javnega«. Ko je istega leta v knjigi »Kolektivna izbira in družbena blaginja« (*Collective Choice and Social Welfare*, 1970a) »liberalni paradoks« podrobneje razčlenil v obliki teorema in ga umestil v kontekst ekonomike blaginje, je to imelo daljnosežne posledice.

Intuitivna predstavitev teorema

Vsebino Senovega dela iz 1970 lahko interpretiramo tako, da je metoda večinskega odločanja neliberalna. Takšna formulacija nas spominja na znameniti Arrowov teorem nemožnosti, katerega »osnovno sporočilo je bilo, da je družbena izbira bodisi neracionalna bodisi nedemokratska« (Šušteršič, 1994, str. 108). Sen je namreč metodološko in vsebinsko nadaljeval od tam, kjer se je Arrowova analiza družbene izbire končala.

Zaradi lažjega sledenja si na poljudnem primeru oglejmo, kako v teoriji družbene izbire nastane paradoksn položaj zaradi vpeljave posameznikovih pravic. Sen (1970b, str. 155) uporabi poenostavljen model družbe, z dvema posameznikoma, ki se

morata v naši situaciji odločiti med tremi možnostmi (alternativami). Predpostavimo, da obstaja samo en izvod pohujšljive knjige D. H. Lawrence »Ljubimec lady Chatterley«, glede katere imata gospod »Pohujšljivec« in gospod »Moralnež« ustrezna stališča oziroma preference, ki jih izdajajo njuni imeni.¹ Tri možnosti so naslednje:

- knjigo prebere samo Moralnež (x),
- knjigo prebere smu Pohujšljivec (y) in
- nihče ne prebere knjige (z).

Moralnež, ki je kreposten človek, bi najraje videl, da knjige nihče ne prebere, vendar v primeru, da bi nekdo vendarle moral prebrati knjigo, to raje opravi sam. Najmanj ljuba mu je možnost, da bi bil Lawrencevemu vplivu izpostavljen lahkoverni Pohujšljivec. V nekem smislu je Moralnež raje cenzor, kakor da bi bil sam cenzuriran. V padajočem vrstnem redu so njegove preference² z , x , y . Po drugi strani pa bi Pohujšljivec najraje izbral možnost, da bi lahko vsakdo užival v knjigi. Ker to (hkrati) ni mogoče, bi mu bilo v največje zadovoljstvo, če bi knjigo prebral Moralnež. Naslednja izbira bi bila, da knjigo prebere sam, in njemu najmanj ljuba izbira je, da knjige ne prebere nihče. Njegova razvrstitev je torej x , y , z (Sen, 1970b, str. 155).

Liberalni razmislek okoli Moralneževe odločitve med (x , z) privede do zaključka, da so preference te osebe tiste, ki jih mora družba spoštovati. Povedano drugače, preference Moralneža so hkrati družbene preference, in če krepostni knjige ne želi prebrati, ga v to ne sme nihče prisiliti. Vendar podobno velja tudi za Pohujšljivca, ko se odloča, ali bo prebral knjigo (y) ali pa se bo tega vzdržal (z). Liberalne vrednote zahtevajo, da so vrednote drugega posameznika odločilne, zato naj mu bo dovoljeno, da knjigo prebere ($y > z$). Z liberalnega stališča je bolje, da knjiga ostane neprebrana, kot pa da je Moralnež v to prisiljen. A v duhu teh istih liberalnih vrednot nihče ne sme kratiti Pohujšljivcu pravice, da to knjigo prebere. Takšna družba preferira $y > z$ in $z > x$ (Sen, 1970b, str. 155).

Celotna razprava bi se lahko na tem mestu srečno končala, če bi knjigo posedoval Pohujšljivec, vendar je to hkrati Pareto inferiorna odločitev in je še slabša, kot če bi knjigo prebral Moralnež. Na tem mestu uvedba Paretovega načela zahteva, da družba preferira $x > y$, oziroma x je Pareto superioren nad y . Do liberalnega paradoksa pride v trenutku, ko posamezniku priznamo pravico do suverenosti pod obnebjem njegovih osebnih zadev. Družbene preference so po novem ciklične: $z > x > y > z$, kar pomeni, da je kršeno načelo tranzitivnosti. Pri danih predpostavkah konsistentno družbeno razvrščanje ni mogoče. Do takšnega izida pride, ker poizkušamo skupaj povezati individualne pravice obeh posameznikov in Paretovo

¹ V izvorniku je Moralnež poimenovan »Prude« (angl. kreposten ali pretirano sramežljiv človek), Pohujšljivec pa »Lewd« (angl. nespodobnež, ničvrednež, pohotnež, razuzdanec).

² Razvrstitev preferenc bomo v diplomskem delu zapisovali kot seznam alternativ, ločenih s črko »P« ali znakom »>«, kar preberemo »preferiramo pred« oziroma »je bolje kot«.

načelo. Ohranitev liberalnih vrednot terja žrtvovanje Paretovega načela in *vice versa*: če želimo obdržati Paretovo načelo, lahko to storimo le na račun posameznikove svobode (Nicita, 2003, str. 2). Zdi se, da je vsak položaj slabši od drugega, zato optimalna izbira ni mogoča.

Namen in struktura dela

Senov liberalni paradoks je v zadnjih treh desetletjih postal nezamenljiva sintagma, ki nase razločno veže svoje interpretacije, kritike in izpeljave ter se tako jasno razločuje od morebitnih drugih, takšnih in drugačnih paradoksov, ki se nemara pojavljajo ob razmišljanju o liberalizmu. Vendar izbira naslova diplomskega dela ni naključna, saj ne želimo predstaviti zgolj formalne oblike »Senovega teorema nemožnost«, ampak širši, »liberalni paradoks«, kateri pooseblja duha liberalne tradicije in je sposoben presojeti tudi o normativnih dilemah znotraj ekonomike blaginje. Senov teorem nemožnosti v tem smislu predstavlja zgolj metodološki inštrumentarij, na kateri se takšna sodba naslanja. Namreč, kljub veliki interpretativni sposobnosti teorema, podanega v aksiomatski obliki, pa liberalni paradoks v tej ožji obliki ni normativen. Kot opaža Kartik (2001, str. 8), to pomeni, da na razmeroma tehničen način predstavi konflikt med liberalizmom in paretanizmom, vendar se pri tem ne opredeli, kateremu bi dal prednost.

Kljub obsežni literaturi ostaja ta pristop razmeroma neznan. Za to je deloma kriv tehnični jezik teorije družbene izbire, ki številnim raziskovalcem predstavlja nepremagljivo oviro, kar je seveda velika škoda predvsem za tiste, ki pripadajo liberalni tradiciji. Po drugi strani tudi ekonomisti niso vedno najboljše seznanjeni s spoznanji s področja filozofske analize svobode. V ekonomiji se na različnih mestih pojavlja tehtanje med svobodo in učinkovitostjo, kar pogosto povzroča nepomirljivo napetost. Zato želimo s pričujočim delom v bralcu zbuditi zanimanje za drugačen pristop, ki omogoča trezen razmislek med predpostavkami ekonomske znanosti in zahtevami liberalizma.

V prvem poglavju predstavimo razvoj ekonomike blaginje, kar nam predstavlja metodološko izhodišče za formalno opredelitev liberalnega paradoksa v drugem poglavju. V tretjem poglavju obravnavamo liberalizem, ki predstavlja ideološko izhodišče Senovega paradoksa. Osredotočimo se na moderni liberalizem, predvsem zaradi osvetlitve nekaterih rešitev, ki jih podamo v četrtem poglavju. To poglavje sklenemo z razpravo o dvosmernem odnosu med ekonomijo in etiko, ki jo je odprl liberalni paradoks, in posledicah za ekonomiko blaginje. V sklepnem poglavju povzamemo glavne ugotovitve diplomske naloge, ki jo formalno zaključimo s pregledom literature in virov. V razpravi se gibljemo po občutljivem področju, kjer so odtenki besed nemalokrat pomembni, zato je v prilogah slovarček nekaterih tujih izrazov. V prilogah so predstavljeni nekateri koncepti, ki se navezujejo na obravnavano tematiko.

1 OD EKONOMIKE BLAGINJE DO TEORIJE DRUŽBENE IZBIRE

Po Senovem mnenju je vloga ekonomike blaginje v sodobni ekonomski teoriji potisnjena na stran. Z vprašanji »ekonomskega bogastva« in »gmotnega razcveta« sta se že zelo zgodaj ukvarjala starogrški filozof Aristotel³ in indijski politični filozof Kauṭilya,⁴ vendar velja za sistematičnega začetnika ekonomike blaginje Adam Smith (Suzumura, 2001, str. 1). V obdobju klasične politične ekonomije ni bilo ostre meje med ekonomiko blaginje in ostalimi oblikami ekonomskega raziskovanja. Jedro njenega zanimanja še vedno ostaja merjenje in povečevanje družbene blaginje (Feldman, 2006, str. 1). V splošnem lahko rečemo, da ekonomika blaginje kritično vrednoti delovanje dejanskega in/ali imaginarnega ekonomskega sistema kot tudi zasnovo in implementacijo alternativnih ekonomskih politik. Njeno najmočnejše konceptualno orodje je Paretovo načelo učinkovitosti, s katerim presoja razdelitev. Težava je v tem, ker je po Paretovem merilu učinkovitih več različnih razdelitev, zato je ekonomika blaginje predlagala številna dodatna merila, s katerimi bi družba lahko izbrala izmed množice po Pareto učinkovitih stanj, ki so ponavadi predstavljena na funkciji družbene blaginje (angl. *social welfare function*) (Besley, 2002, str. 1).

Arrow je pokazal, da takšna funkcija ne obstaja, saj pomeni racionalna izbira za posameznika nekaj drugega kot za družbo. Še več, ne obstaja noben smiseln način, ki bi omogočal oblikovanje indiferenčne krivulje za družbo kot celoto iz logično konsistentnih izbir posameznikov, ki jo sestavljajo (Šušteršič, 1994, str. 107). Ta uvid pomeni začetek teorije družbene izbire,⁵ ki se ukvarja z vprašanji, kako se v družbi sprejemajo kolektivne odločitve (angl. *collective decisions*). Takoj ko imamo nekaj posameznikov, ki se odločajo glede skupnih zadev (angl. *common cause*), se pojavi takšna ali drugačna metoda kolektivnega sprejemanja odločitev. V splošnem namreč razprava o kolektivni odločitvi in družbeni izbiri raziskuje možnost poštenega in teoretično skladnega načina za združevanje posameznikovih preferenc v vrednote, ki bi veljale za družbo kot celoto. Različne metode odražajo različne oblike in stopnje demokracije in enakosti, saj prispevajo k bolj ali manj enakomerni porazdelitvi družbene blaginje. Teorija družbene izbire se ukvarja z vrednotenjem alternativnih metod kolektivnega sprejemanja odločitev kot tudi z logičnimi osnovami ekonomike blaginje, znotraj katere je osnovana (Suzumura, 2001, str. 1).

³ Aristotel (384–322 pr. n. št.) v delih »Nikomahova etika«, »Politika« in »Ekonomija« proučuje ekonomijo kot disciplino znotraj etike, le ta pa je v funkciji politike (Sen, 1987, str. 1).

⁴ Kauṭilya (okoli 350–283 pr. n. št.), indijski avtor prve sekularne razprave o politični ekonomiji in vladanju *Arthaśāstra*, kar bi lahko prevedli kot »Veda o gmotnem razcvetu« ali preprosto »Ekonomija« (Sen, 2005, str. 25 in str. 361).

⁵ Za zgodnjega začetnika teorije politične odločitve velja Smithov francoski sodobnik markiz de Condorcet (1743–1794). V svojem delu »*Essai sur l'application de l'analyse*« iz leta 1785 je predstavil »volilni paradoks«, ki ga je Arrow uporabil v svojem teoremu nemožnosti. Njegov intelektualni credo je bil: »[...] da mora biti moralna in politična znanost, podobno kot fizika, podvržena matematičnim metodam spoznanja« (Rothschild, 2002, str. 180).

1.1 Dvojnost v ekonomiji: »Problem Adama Smitha« kot problem države blaginje

Adam Smith je leta 1776 v knjigi Bogastvo narodov (*An Inquiry into the Nature and Causes of The Wealth of Nations*) predstavil idejna izhodišča sodobne ekonomije: (i) sebičnost kot osnovno načelo človekovega delovanja; (ii) nevidno roko konkurence, ki sebično delovanje številnih posameznikov samodejno spreminja v skupno (javno) dobro (angl. *common good*); (iii) od tod sledi, da je za rast bogastva narodov najboljša tista politika države, ki najmanj posega v delovanje gospodarstva. To Smithovo delo je bilo naperjeno predvsem zoper merkantiliste, ki so zagovarjali aktivno državno poseganje v ekonomijo; pogosto z ukrepi, ki so bili napačno zamišljeni in slabo utemeljeni. Odsihmál so njegove trditve uporabljali in razvijali številni zagovorniki politike *laissez-faire*, za katere je značilna neomajna vera v tržni mehanizem (trg), ki družbi zagotavlja dobrine in storitve s tem, ko omogoča zasebnim povpraševalcem in dobaviteljem, da delujejo v medsebojni konkurenci. Njihove ekonomske politike predlagajo zniževanje davkov, deregulacijo, denacionalizacijo industrije in zmanjševanje rasti države (Feldman, 2006, str. 1).

Diametralno stališče zavzemajo zagovorniki države blaginje, ki trdijo, da (i) ekonomsko planiranje prekaša *laissez-faire*; (ii) da trge pogosto onemogoča kuga monopolov, če ne intervenira država; (iii) da tudi na konkurenčnih trgih obstajajo eksternalije, javne dobrine, asimetrije informacij in ostale tržne nepravilnosti, ki onemogočajo skupno dobro in ne nazadnje, (iv) *laissez-faire* lahko privede do nesprejemljive stopnje neenakosti (Feldman, 2006, str. 1). Napetost med obema skupinama je nastala, ker so klasiki politične ekonomije državi v tržem sistemu namenili zgolj vlogo »nočnega čuvaja«. Po mnenju zagovornikov ekonomike blaginje pa v določenih okoliščinah pravo delovanje trga ne pripelje do optimalnih rešitev. Ekonomiko blaginje je zato mogoče razumeti tudi kot prizadevanje, da bi našli najboljša merila za delovanje države v takšnih primerih (Šušteršič, 1994, str. 109). Oboji se prištevajo med Smithove naslednike, vendar je med njimi prišlo do razkola, saj njegovo intelektualno zapuščino razumejo zelo različno.

Adam Smith je pravzaprav želel s svojim delom zgraditi celovit sistem načel, ki vladajo v družbenemu življenju. Ta namen je uresničil le deloma. Etiko je obravnaval v Teoriji moralnih občutij (*The Theory of Moral Sentiments*, 1759) in ekonomiko v že omenjenem Bogastvu narodov (Norčič, 2000, str. 55). Tretje knjige s področja prava, ki naj bi zaokrožila in zaključila to področje, zaradi smrti ni dokončal, nedokončane spise in izvlečke so izvršitelji njegove oporoke uničili,⁶ zato lahko o zaključkih

⁶ Po mnenju nekaterih komentatorjev je kontradiktornost v smislu Schumpetrovega razumevanja »Smithovega problema« razrešena v Smithovih »apokrifnih« *Lectures on Jurisprudence* (1767). V teh Smithovih predavanjih je razlika med ozko »sebičnostjo« in »samo-interesom« nedvoumna. »Politični ekonomisti lahko Smithov nauk razumejo kot konsistenten sistem samo, če uvidijo, da gre za moralno filozofski sistem, znotraj katerega se nahaja politična ekonomija« (Oncken, 1897, str. 449).

njegovega opusa le ugibamo. Posledično ostaja v ekonomski doktrini ti. »problem Adama Smitha« ali nepomirjeno nasprotje med Smithom kot ekonomistom, ki verjame v svobodni trg in podjetniški samo-interes, ter Smithom kot moralnim filozofom, ki prisega na široko vlogo družbene solidarnosti pri vzpostavljanju družbene harmonije (Kovač, 2001, str. 79).

Na obeh področjih je celotni sistem medsebojnih odvisnosti zgradil na razumnosti (angl. *prudence*), ki vodi posameznikovo ravnanje. To načelo se v moralni filozofiji kaže kot altruizem ali tudi simpatija, ki človeka sili, da sodeluje v tem, kar se dogaja z drugimi. Na področju ekonomike pa vlada samo-interes (angl. *self-interest*) oziroma samoljubje, kar Smith razloži v znamenitem pasusu: »Naše večerje ne pričakujemo zaradi dobrohotnosti mesarja, pivovarja ali peka, ampak leži vzrok v njihovem zasledovanju lastnih interesov. Ne računamo na njihovo humanost, marveč na samoljubje,⁷ in nikoli jim ne razlagamo o naših potrebah, marveč o njihovih koristih« (Sen, 1987, str. 22–23). Obe načeli sta naravni in nadzirata zakonitosti na posebnih področjih človeškega delovanja, ki se v svojem delovanju neovirano, spontano in avtomatično približuje družbenemu ravnotežju in harmoniji (Norčič, 2000, str. 55).

Po Senovem (1987, str. 10–28) mnenju je ekonomija tekom svojega razvoja v Smithu vse bolj videla svojega začetnika in vse manj profesorja moralne filozofije. Celovitejše branje Smitha razkriva drugačen pogled na ekonomijo, vlogo posameznika, države in trga, kot so ga navajeni ortodoksni ekonomisti. Smith razumnosti namenoma ne definira zgolj kot maksimizacije samo-interesa, marveč kot vrlino, ki posamezniku nadvse koristi, medtem ko so humanost, pravičnost, radodarnost in patriotizem (angl. *public spirit*) vrednote, ki koristijo drugim. Vendar je za sodobno neoklasično ekonomijo značilen ravno *homo oeconomicus*, tj. izredno ozko in posplošeno razumevanje Smithove opredelitve človeka (str. 28). Pri tem ne gre toliko za očitke ekonomski znanosti, (i) ali se ljudje dejansko obnašajo izključno sebično, (ii) kako uspešni ali učinkoviti so zaradi tega (str. 21), marveč, ali je model, ki temelji na takšnih predpostavkah, notranje konsistenten (str. 15) in ali daje zadovoljive rezultate njenim uporabnikom (str. 16–7).

1.2 Stara ekonomika blaginje

Tradicionalna ekonomika blaginje, kot so jo razvijali utilitaristični ekonomisti, se je oprla na delo Jeremyja Benthama (1748–1832) in njegov utilitaristični iz-račun sreče (angl. *felicific calculus*). Bentham je bil profesor pravoznanstva in oster kritik koncepta nedotakljivosti naravnih pravic. Želel je osnovati praktično etiko, ki dobrega in zla ne bi ločevala na teoretični, ampak na čisto praktični osnovi. Zato ekonomske politike ni

⁷ Po Senovem mnenju je pomenljivo, da Smith ni uporabljal besede »sebičnost«, kot je to splošno prepričanje, marveč besedo »samoljubje«, ki nima negativnega prizvoka (Sen, 1987, str. 22).

opril na naravne pravice, marveč je družbeni interes presojal s pomočjo načela največje koristnosti (maksima, ki se v poljudni obliki glasi: »največja sreča največjega števila«). Tega je agregiral iz interesov različnih posameznikov, za merilo pa je jemal njihove koristnosti (angl. *utilities*). Bentham je bil prepričan, da je zakonodajalčeva naloga urediti sistem zakonov in ekonomskih inštitucij na tak način, da bo vsak posameznik pri uresničevanju svojega lastnega interesa pripomogel k največji sreči vseh v skupnosti (Suzumura, 2001, str. 4).

Odsihdôb ta zasnova predstavlja utilitaristično jedro ekonomske politike J. S. Milla, A. Marshalla, F. Y. Edgewortha in H. Sidgwicka in ne nazadnje predstavlja naravno osnovo za A. Pigoujevo sintezo v zgodnjih dvajsetih letih preteklega stoletja. Pigoujeva tako imenovana »stara« ekonomika blaginje, ki je temeljila na benthamovskem utilitarističnem konceptu ekonomske blaginje, je predpostavljala, da lahko koristnosti različnih posameznikov preprosto seštevamo in/ali odštevamo eno od druge, če želimo določiti družbeno objektivno skupno koristnost (angl. *total utility*) oziroma največjo srečo. Za koristnost je preprosto predpostavljal, da je merljiva in medosebno primerljiva (Suzumura, 2001, str. 1). Pigoujeva ekonomska politika ni razlikovala med mejnim zasebnim in družbenim proizvodom, zato mu je tudi uspelo oblikovati sistem države blaginje (Backhouse, 1985, str. 167).

1.3 Kritika utilitaristične ekonomike blaginje in nova ekonomika blaginje

Uspeh utilitaristične ekonomike blaginje, ki je temeljila na benthamovskemu »preračunavanju sreče«, je bil v veliki meri odvisen od medosebne primerjave koristnosti. V takšnem modelu se uspeh družbe presoja izključno na podlagi celotnega seštevka koristnosti posameznikov, ki zasledujejo vsak svoj sebični interes. Temu premočrtnemu in ozkemu okvirju pa je bilo usojeno, da se bo še dodatno zožil (Sen, 1987, str. 30). Lionel Robbins je namreč v 30-ih letih preteklega stoletja ostro zavrnil mnenje, da bi bilo mogoče *znanstveno* upravičiti primerjanje koristnosti med različnimi posamezniki (Backhouse, 1985, str. 169). Poudarek je na »znanstveno«, saj se je Robbins zelo goreče zavzemal za ekonomijo kot pozitivno znanost. »Ekonomija je nevtralna, kar se tiče smotrov. Ekonomija ne more soditi o veljavnosti temeljnih vrednostnih sodb. [...] pomembno je omejiti nevtralno področje znanosti od spornega področja morale in politične filozofije. [...] Ekonomija se ukvarja z določljivimi dejstvi; etika z vrednotenjem in obveznostmi. Ti dve področji raziskovanja nista na isti ravni razprave. Med posplošitvijo pozitivnega in normativnega proučevanja zija logično brezno ...« (Robbins, 1945, str. 147–153).

Do konca 30-ih let so ekonomisti sprejeli Robbinsovo stališče, da medosebna primerjava koristnosti ne more služiti kot osnova za znanstveno ekonomiko blaginje. To je imelo po mnenju Suzumure (2001, str. 5) velike posledice, saj: »[...] je postalo splošno mnenje, da so temelji Pigoujevske "stare" ekonomike blaginje dokončno

načeti in da bo potrebno najti nove osnove za ekonomiko blaginje, ki bi temeljila na *ordinalni in medosebno ne-primerljivi koristnosti*«.

Robbinsovo delo je omogočilo številne nove razprave in poizkuse oblikovanja ekonomike blaginje, ki bi bila prosta medosebne primerjave koristnosti, kar pomeni začetek »nove ekonomike blaginje«, v kateri je zelo malo prostora za normativna vprašanja. Zaradi kontinuitete bomo problem normativnosti v ekonomski znanosti dorekli ob koncu tega poglavja, kjer nam bo služil kot izhodišče v izpeljavo liberalnega teorema.

1.4 Paretovo načelo učinkovitosti

Zelo enostaven kriterij primerjave družbenih stanj blaginje je načelo učinkovitosti, kot ga je že pred tem oblikoval italijanski publicist in ekonomist Vilfredo Pareto (1848–1923). Po njem je razdelitev dobrin med posameznike učinkovita⁸ tedaj, kadar ni mogoča nikakršna prerazdelitev več, po kateri bi bil vsaj en posameznik na boljšem kot prej, nihče pa ne bi bil na slabšem. Za Paretovo načelo morata biti izpolnjena dva pogoja: (i) če je vsakdo v družbi indiferenten med dvema alternativnima stanjema v družbi x in y , potem to velja tudi za družbo; in (ii) če obstaja vsaj en posameznik, ki striktno preferira $x > y$ in vsi ostali smatrajo, da je x vsaj toliko dober kot y , potem za družbo velja, da preferira $x > y$. Ekonomika blaginje je dokazala, da ob izpolnjenosti predpostavk popolne konkurence prosto delovanje trga pripelje do stanja, ko je gospodarstvo v splošnem ravnotežju in so zahteve Paretove učinkovitosti izpolnjene.

Na tem mestu je potrebno opozoriti še na razliko med Paretovim načelom učinkovitosti in običajnim razumevanjem, ki pojmuje učinkovitost kot preprosto minimiranje stroškov. Paretovo načelo o tem, ali je posameznik »na boljšem« ali »na slabšem«, se ne nanaša samo na količino dobrin, ki mu v dani razdelitvi pripada, ampak na zadovoljstvo, ki mu ga omogoča doseči dana razdelitev. Primerjanje učinkovitosti različnih razdelitev in razmestitev (alokacij), družbenih stanj, glede na zadovoljstvo posameznikov v njih in ne zgolj glede na primerjalne količine dobrin ali porabo virov, pomeni, da takšno pojmovanje učinkovitosti neposredno upošteva preference oziroma okuse in vrednote posameznikov. Takšno razširjeno pojmovanje učinkovitosti je bilo za ekonomijo izredno dobrodošlo, vendar za posamezno stanje v gospodarstvu, ki je Pareto optimalno še ne pomeni, da je tudi zaželeno, pomeni samo to, da se razpoložljivi resursi učinkovito porabljajo. Po Paretu je učinkovitih več različnih razdelitev (kar ponazorimo na pogodbeni krivulji), prehod iz ene v drugo pa ni dopusten v paretovskem smislu, saj zmanjša zadovoljstvo nekaterih

⁸ Na podoben način kot v menjavi je mogoče opredeliti Paretova merila učinkovitosti tudi v proizvodnji (Šušteršič, 1994, str. 108).

posameznikov. Ekonomika blaginje je zato razvila številna dodatna merila, s katerimi bi lahko družba izbrala izmed množice po Pareto učinkovitih stanj (Šušteršič, 1994, str. 108).

1.5 Slabosti Paretovega načela in dve začasni alternativni

Na tem mestu omenimo, da Paretov kriterij seveda ne vključuje vseh možnih sprememb, ki povečujejo blaginjo v družbi. Zato ta kriterij razširja Kaldor-Hicksov kriterij, ki temelji na ti. nadomestitvenem načelu. Po tem kriteriju se blaginja v družbi poveča, čeprav posameznik poveča svojo dobrobit na račun drugega, saj zadošča, da njegovo povečanje nadomesti izgubo dobrobiti drugega, pa mu še ostane nekaj večja dobrobit. Toda Kaldor-Hicksov kriterij ni jasen, saj je možno, da kaže, kako je gospodarska politika povečala družbeno blaginjo, ob tem pa tudi, kako bi se družbena blaginja povečala, če bi se družba vrnila v začetni položaj. To pomanjkljivost odpravlja Scitovskyjev test. Po tem testu gospodarska politika poveča blaginjo v družbi, če zadovolji Kaldor-Hicksov kriterij. Po spremembi pa povratek družbe v začetni položaj ne ustreza zahtevam tega testa (Tajnikar, 1996, str. 118).

Do tega trenutka je bil največji dosežek nove ekonomike blaginje v optimumu, ki ga je definirala kot razmere, v katerih se položaj nikomer ne more spremeniti na boljše, če pri tem nekdo drug zdrzne na slabši položaj. Zaradi odsotnosti utilitarizma ni bilo popolnoma jasno, kaj naj bi bilo pravzaprav optimalnega na takem optimumu (Backhouse, 1985, str. 305). Rešitev je ponudil Abram Bergson, ki je zasnoval to, kar je Paul Samuelson kasneje poimenoval individualistična funkcija družbene blaginje. Bergson je izhajal iz podmene, da mora biti družbena blaginja funkcija vsega porabljenega blaga in vseh inputov, ki vključujejo delo. V tem smislu funkcija družbene blaginje razkriva, da je družbena blaginja odvisna od resursov, ki so na voljo v družbi. Tak pristop je Bergsonu omogočil, da (i) je lahko izpeljal različne vrednostne sodbe, ki so implicitno prisotne v pogojih za optimum blaginje (natančneje, gre za sodbo, da je blaginja odvisna samo od posameznikove koristnosti in da se družbena blaginja poveča, kadar so vsi posamezniki na boljšem). Utilitaristična funkcija družbene blaginje je očitno poseben primer bolj splošne funkcije, ki vključuje te sodbe. (ii) Poleg tega je pokazal, da so številni pogoji za optimum (angl. *optimum conditions*), kot npr. enake mejne stopnje substitucije, odvisno od oblike funkcije družbene koristnosti: z drugimi besedami, ne glede na to, kakšno vrednostno sodbo izberemo (Backhouse, 1985, str. 306). Opozorimo še na Arrowovo opazko (1992, str. 111), da je Bergson prvi opazil, da Paretovska učinkovitost ne zajema razdelitvene pravičnosti. Alokacija resursov je lahko optimalna po Pareto, in kljub temu lahko v družbi obstaja nezaslišano bogastvo na eni in grozljiva revščina na drugi strani.

Samuelson je v nadaljevanju povezal funkcijo družbene blaginje s transformacijsko

krivuljo in pokazal, da se na njej nahajajo potrebni pogoji za Paretov optimum, vendar bi morali za določitev ene same točke na tej krivulji postaviti dodatne etične omejitve (angl. *judgments*). Samuelson je pokazal, da se potencialna blaginja poveča le v primeru, ko se celotna transformacijska krivulja zavrti navzven. To pomeni, da ne moremo trditi da je skupina A na boljšem kot skupina B, četudi ima kolektivno gledano prva več vsega (Backhouse, 1985, str. 306). Po mnenju Suzmure (2001, str. 6) je Samuelson-Bergsonova funkcija družbene blaginje odpravila nekatere ovire glede racionalnega in sistematičnega razmisleka o družbeni izbiri. To predstavlja začetek konca zamršene debate v ekonomiki blaginje, ki jo je izzval Robbins z napadom na utilitarizem.

1.6 Arrow in teorija družbene izbire

Popolnoma drugačno smer raziskovanja problema družbene blaginje je ubral Kenneth Arrow v svojem prelomnem delu o Družbeni izbiri in vrednotah posameznikov« (*Social Choice and Individual Values*, 1951), ki predstavlja začetek moderne teorije družbene izbire. Arrow je predpostavljal, da družbena izbira na osnovi posameznikovih preferenc ni mogoča brez vrednostnih sodb. Zato je problem zastavil tako, da se je vprašal, ali so različne, splošno sprejete vrednostne sodbe med seboj združljive (Backhouse, 1985, str. 307). Bergsonovo formulacijo problema presojanja blaginje je metodološko prestavil v formalno aksiomatsko obliko, podrejeno strogi matematični logiki. Na tej ravni je lahko pokazal, da ne obstaja zadovoljiva metoda agregiranja množic razvrstitev v eno samo razvrstitev (angl. *a set of orderings into one ordering*) (Sen, 2002a, str. 330).

Arrow (1994, str. 29) je funkcijo družbene blaginje spremenil tako: »[...] da opisuje proces, s katerim vsakemu stanju v družbi pripišemo s številko izraženo družbeno zadovoljstvo. Namen družbe [...] je, da skuša maksimirati družbeno zadovoljstvo ali družbeno blaginjo ob upoštevanju vsakršnih relevantnih omejitev tehnologije in virov. Z drugimi besedami, družba vsakokrat izbere tisto družbeno stanje, ki v danem okolju zagotavlja najvišje možno družbeno blaginjo. Tako kot pri drugih tipih obnašanja, ki jih opišemo z maksimizacijo, tudi tu ni potrebno predpostaviti merljivosti družbene blaginje; pomembno je le, da obstaja družbena razvrstitev [...]. Vse, kar potrebujemo, da bi opredelili takšno razvrstitev, [...] je le poznavanje relativnih uvrstitev vsakega para alternativ«.

Funkcija družbene blaginje potemtakem postane mehanizem za izpeljevanje različnih družbenih razvrščanj (angl. *social ranking*) za različne alternative iz množice razvrščanj, ki so jih opravili posamezniki. Primer takšnega mehanizma predstavlja večinsko glasovanje ali diktatorstvo enega posameznika. Arrowov problem je v tem, ali obstaja funkcija družbene blaginje, torej mehanizem ki pretvarja preference posameznikov v družbene preference, pri čemer etični kriteriji ne smejo biti kršeni

(Backhouse, 1985, str. 307).

Arrow zahteva, da se družbena funkcija blaginje podreja naslednjim smiselnim pogojem: (i) neomejena domena, (ii) Paretovo načelo oziroma pozitivna povezanost družbenih in individualnih vrednot, (iii) neodvisnost od brezpredmetnih alternativ, (iv) nediktatorstvo⁹ (Sen, 1970a, str. 41). Arrow (1994, str. 68) v nadaljevanju razvije splošni teorem možnosti, kjer pokaže, da ne obstaja nobena funkcija družbene izbire, ki bi zadovoljevala vse te pogoje: »Če izključimo možnost primerjav zadovoljstva med osebami, bodo zadovoljive in za širok razpon množic individualnih razvrstitev definirane edino tiste metode prehoda od okusov posameznikov k družbenim preferencam, ki so bodisi vsiljene bodisi diktatorske«.

Arrowov teorem (ne)možnosti je imel velik vpliv na razvoj ekonomije. V 50-ih letih preteklega stoletja je v novi ekonomiki blaginje zavel pesimizem spričo neuspeha vzpostavitve vrednostno-prostega sistema ekonomike blaginje, kar je trajalo vse do Senovega paradoksa v začetku 70-ih (Backhouse, 1985, str. 307). Kljub temu lahko ugotovimo, da je šlo za izredno »kreativno krizo«, saj je botrovala nastanku številnih smeri in pristopov v ekonomiji, katerih pa tukaj ne bomo omenjali.

1.7 Ekonomika blaginje in vrednostne sodbe

Naloga ekonomike blaginje je svetovanje politiki. Raziskuje in utemeljuje možnosti, zakaj mora biti pri »izbiri med družbenima stanjema x in y izbran prav x «. Po Senovem (1970a, str. 58) mnenju se predlogi politiki izpeljujejo s pomočjo: (i) dejanskih premis, ki so predmet »pozitivne« ekonomike in ne ekonomike blaginje; (ii) vrednostnih sodb, ki ne morejo biti predmet znanstvene debate, ker se o vrednostnih sodbah pač ne razpravlja,¹⁰ in (iii) s pomočjo logike, popolnoma ločene discipline, ki je potrebna za samo izpeljavo. Sen se sprašuje, kaj je potemtakem sploh predmet ekonomike blaginje in ali ta sploh obstaja.

V obdobju od 1930 do konca 50-ih let 20. stoletja, se je nova ekonomika blaginje želela distancirati od normativnosti in se kljub temu vključiti v politično analizo, zaradi česa se je ukvarjala predvsem z izpeljavo politične presoje izključno iz čistih dejanskih premis. Metodološki ideal glavne veje ekonomije v tem obdobju je bilo delo Lionela Robbinsa in Milтона Friedmana, ki sta, kar se tiče ekonomije, o vrednotah menila, da gre za poljubne (angl. *arbitrary*) in eksogene odločitve (Gasper, 2007, str. 8). Friedman tako pravi, da: »[...] glede vrednostnih nesoglasij ne moremo storiti ničesar, lahko se samo stepemo« (Friedman, 1966, str. 4), in podobno Robbins: »če se ne strinjamo glede smotrov (angl. *ends*), je to vprašanje, ali njihova ali moja kri

⁹ V izvorni obliki iz leta 1951 je Arrow (1994, str. 35–36) predvidel še pogoj nevsiljenosti funkcije družbene blaginje oziroma suverenosti državljanov.

¹⁰ To pojasnimo v 4. poglavju, v drugem in tretjem odstavku.

(angl. »*it is a case of thy blood or mine*«)« (Robbins, 1945 , str. 150). Zato želi (tudi) Friedman osnovati pozitivno ekonomijo, ki bi imela za glavno nalogo »postaviti sistem posplošitev, ki jih je mogoče uporabiti za korektne napovedi [...] to je treba storiti tako, da razvijemo »teorijo« ali »hipotezo«, ki zagotovi veljavne in pomenljive (tj. ne truistične) napovedi o pojavih, ki jih še niso opazovali. [...] Teorijo morata sestavljati dva elementa, »jezik« in »korpus samostojnih hipotez, namenjenih abstrahiranju bistvenih značilnosti kompleksne resničnosti«. [...] V vlogi jezika »teorija nima značilnosti kompleksne vsebine; je niz tautologij; njena funkcija je v tem, da deluje kot sistem odlaganja«. [...] V njeni samostojni vlogi pa je treba »teorijo presojati po njeni napovedni moči za razred pojavov. [...] Edini preizkus veljavnosti hipoteze je primerjava njenih napovedi in prakse« (Hollis, 2002, str. 57).

V ozadju Robbinsovega in Friedmanovega razmišljanja leži oblika političnega pozitivizma, ki ima korenine v medvojnem Dunajskem krogu,¹¹ in se razteza vse do Davida Humea v 18. stoletju. Zaobjet je v ti. Humeovem drugem zakonu, po katerem ne moremo deducirati »moral bi« (angl. *ought*) trditev iz »je«-stavkov (angl. »*is*«-*proposition*). Ekonomisti pogosto napačno interpretirajo njegov smisel in sicer kot da so vrednote nekaj onkraj spoznanja, da gre za stvar okusa, glede katerega se lahko samo prerekamo, v smislu ti imaš raje kavo, jaz pa čaj (Gasper, 2007, str. 9).

Humeov zakon moramo razumeti kot metodološko opozorilo glede zahtevane procedure v neki raziskavi. Humeov zakon je epistemološki glede tega, kaj lahko in česa ne moremo vedeti. Yeager s tem v zvezi pojasnjuje: »Ker pozitivnim trditvam manjka normativne vsebine, ki pa so jo vrednostne sobe polne, je jasno, da nikakršen normativni predlog ne more izhajati zgolj iz pozitivnih trditev. Normativni zaključki predpostavljajo nekatere normativne vsebine, skupaj s pozitivnimi vsebinami. Konec koncev ne moremo reči, da vrednostne sodbe izražajo zgolj poljubne občutke. Kadar se nekdo močno zavzema za njihovo veljavnost, pri tem početju zagotovo uporablja logiko in dejstva. Vendar v končni fazi se sklicujejo tudi na vrednostne sodbe, ki jih gojijo, in te so osnovane bolj na intuiciji kot na logiki in dejstvih. Na kratko: brez normativnega inputa ni normativnega outputa oziroma »moral bi« ne moremo dobiti samo iz »je« (Yeager, 2001, str. 22).

Senu se zdi nenavadno, da se večina ekonomistov zavzema za *vrednot-prosto* ekonomijo blaginje, ko pa je jasno, da njeni predlogi vsebujejo vrednostne sodbe. Sen to pojasnjuje, da v ekonomiji obstaja implicitna predpostavka, da gre v primeru, ko se vsi strinjajo glede neke vrednostne sodbe, pravzaprav za »objektivno sodbo«. Soglasne vrednostne sodbe lahko zagotavljajo osnovo in pomemben del ekonomike

¹¹ V Dunajskem krogu, okoli katerega so se zbirali filozofi empiriki, znanstveniki, matematiki itd. (mednje sodijo npr. Rudolf Carnap, Kurt Gödel, Moritz Schlick), so v 30-ih letih preteklega stoletja gojili ostro različico empirizma, ti. logični pozitivizem. Njegova glavna misel je bila v tem: » [...] da spričo tega, da je mogoče pretenzije po vednosti o svetu upravičiti le z izkustvom, nimamo pravice o čemer koli onstran možnega izkustva trditi, da obstaja« (Hollis, 2002, str. 49).

blaginje, vendar to ni zaradi tega, ker to niso vrednostne sodbe, ampak zato, ker so te vrednostne sodbe sprejemljive za vse (Sen, 1970a, str. 56). Zato je nesmiselno trditi, da je Paretovo načelo *vrednot-prosto* in kot tako normativno neproblematično.

1.8 Amartya Kumar Sen

Amartya Kumar Sen (* 3. nov. 1933) je ekonomist indijskega porekla, profesor ekonomije in filozofije na univerzi Harvard. Leta 1998 je prejel nagrado švedske Centralne banke za ekonomske znanosti v spomin Alfreda Nobela (t. i. spominska Nobelova nagrada), za svoje prispevke na področju ekonomike blaginje. Njegovo raziskovanje se razteza od teorije družbene izbire, proučevanja lakote, merjenja revščine in blaginje, do splošne razlage razdelitvene pravičnosti, svobode in razvoja, človekovih pravic, enake možnosti spolov itd. Amartya Sen je zagovornik svobode, ki je tako v človeškem kot čisto teoretičnem smislu že zelo zgodaj razvil občutek za reveže in socialno najbolj prikrajšane, zaradi česar ga imenujejo tudi »vest ekonomije«.

Pomembna metodološka zanimivost njegovega dela je kombiniranje ekonomskih (neoklasičnih) in moralno-filozofskih metod spoznanja. Z obuditvijo etičnega elementa je ekonomijo »ponovno« utemeljil kot družbeno znanost in s tem omogočil razpravo o vprašanih, ki so se zdela njegovim ortodoksnim sodobnikom »premekha« in/ali neznanstvena. Navkljub paradoksalnim rezultatom v njegovi teoriji izbire se je zdelo, da je ekonomska doktrina z njegovim delom dosegla pomiritev s svojim liberalnim izročilom.

V nizu predavanj o socialni pravičnosti, ki jih je imel s Kennethom Arrowom in Johnom Rawlsom konec 60-ih let preteklega stoletja, je izoblikoval idejo o nemožnosti Paretovega liberalca (Sen, 1970b), ki jo je razvil v knjigi *Collective Choice and Social Welfare* (Sen, 1970a). To delo je, poleg Arrowove knjige *Družbena izbira in vrednote posameznikov* (Arrow, 1994), eno temeljnih del teorije družbene izbire. V njej je (i) predstavil celovit pogled na razvoj teorije družbene izbire (Šušteršič, 1994, str. 110), (ii) v celoti rekonstruiral funkcijo družbene blaginje na moralnih premisah (Gowdy, 2004, str. 252) in za funkcijo družbene blaginje pokazal, (iii) da ne omogoča logične skladnosti med javno blaginjo in zasebnimi liberalnimi (oziroma libertarnimi) pravicami (Smith, 2007, str. 1).

Senovo delo z metodološkega vidika pomeni nadaljevanje Arrowove teorije družbene izbire kot normativne znanosti. Težava je namreč ravno v tej »normativnosti«, ki izvira iz blaginjsko-konsekvenencialistične (angl. *welfarist-consequentialism*) filozofije. Senovo delo je zato potrebno razumeti kot kritiko utilitaristične morale, katera se osredotoča zgolj na končni izid (angl. *utility outcome morality*), in je zato onkraj delitve na »staro« in »novo« ekonomiko blaginje in celo

onkraj »Arrowove« teorije družbene izbire (Suzumura, 2001, str. 20). Po mnenju Gowdya (2004, str. 252) je Sen vodilni predstavnik nove ekonomike blaginje, saj je na teoremu osnoval teorijo, ki v celoti temelji izključno na moralnih predpostavkah.

2 LIBERALNI PARADOKS V OKVIRU NORMATIVNE VEJE TEORIJE DRUŽBENE IZBIRE

Predpostavimo, da obstaja posameznik, poimenujmo ga g. Elton, ki želi stene svojega stanovanja pobarvati roza in ne belo, kot to prakticira večina. Ne glede na to, kaj o tem meni družba, sosedje, država ali kdor koli drug, mu je potrebno glede te izbire dopustiti popolno svobodo (Sen, 1970b, str. 152). Uvodoma smo se spraševali, ali nam lahko družba prepove/zapove prebrati neko knjigo, četudi si tega ne želimo.

Klasični liberalizem se za ta namen posluži pragmatičnega utilitarističnega načela, ki temelji na individualizmu oziroma posamezniku. J. S. Mill v svojem delu O svobodi (2003, str. 145) pravi takole: »Posameznik je družbi odgovoren le za tisti del svojega ravnanja, ki zadeva druge ljudi, medtem ko je v delu, ki zadeva zgolj njega samega, njegova neodvisnost upravičeno brezpogojna«. Vendar presenetljivo, v nadaljevanju ne postavlja svobode kot osnovo vrednostne presoje, marveč koristnost: »[...] odrekam se sleherni prednosti, ki bi jo mojemu argumentu lahko prineslo sklicevanje na idejo o abstraktni pravici kot nečem, kar je neodvisno od koristnosti. Zame je koristnost v vseh etičnih vprašanjih poslednji razsodnik, toda to je koristnost v najširšem pomenu besede, ki temelji na trajnih interesih človeka kot napredujočega bitja« (Mill, 2003, str. 146).

Mnenja o tem, v kolikšni meri je Millu uspelo postaviti mejo, do koder lahko država s svojim pravnim redom in politiko še poseže v suverenost posameznika, so deljena. Z našega vidika problem navedenega pasusa tudi ni toliko v nedoločenosti pojma koristnosti, marveč v nepomirljivem razmerju med zahtevo po agregaciji družbene koristnosti in posameznikovo svobodo (Tarrant, 2004, str. 2). Utilitaristična filozofija, temelječa na hedonistični psihologiji, izpeljuje, da je dobro vsakega posameznika istovetno z njegovimi željami. Torej je družbeno dobro, na nek način, sestavljeno iz želja posameznikov (Arrow, 1994, str. 30).

Z razpravo, v kateri poizkuša moralna filozofija definirati ločnico med »zasebno sfero« in zadevami, ki se tičejo družbe, se bomo obširneje spoznali v 3. poglavju. Na tem mestu se bomo za potrebe naslednjega podpoglavja zadovoljili s poenostavljeno različico (podobo) liberalizma, ki »poudarja, da nekatere zadeve in izbire spadajo znotraj vplivnostnega območja posameznika. Drugače povedano, posameznik ima pravico »decentralizirati« delček družbenih procesov, v katere ne sme posegati nobena oblast in v katere ne bi smel podvomiti nihče, ki da kaj na človekovo svobodo ali dostojanstvo« (Saari & Petron, 2005, str. 265).

2.1 Formalna opredelitev liberalnega paradoksa v obliki teorema nemožnosti Paretovega liberalca

Paretoovski liberalni paradoks, kot ga je prvi formaliziral Sen, je konflikt med konceptom družbene blaginje in zavezanostjo liberalizma k posameznikovi svobodi. Teorem prikaže nemožnost konstruiranja funkcije družbene blaginje, ki bi hkrati temeljila na paretovskih in liberalnih vrednotah (oziroma vrednostnih presojah). Funkcija družbene blaginje je vsaka takšna funkcija, ki jo lahko uporabimo za razvrščanje družbenih stanj, poleg tega pa mora predstavljati tako prepričanja posameznika kot tudi skupine. Sprejemljivost funkcije družbene blaginje kot mehanizma, s pomočjo katerega lahko ocenjujemo alternativne ekonomske ukrepe, tako temelji na sprejemljivosti teh etičnih (vrednostnih) prepričanj. Da bi takšen ukrep resnično lahko uporabljali za družbene odločitve, bi morala takšna funkcija temeljiti na vrednostni presoji (ali etičnem prepričanju), ki bi bila splošno sprejeta s strani posameznikov, ki sestavljajo družbo. Sen se je osredotočil na vrednostne sodbe, ki so osnova funkcije družbene blaginje oziroma še natančneje na primere, kadar vrednostne sodbe, na katerih funkcija družbene blaginje sloni, prihajajo v navzkrižje. To je dosegel tako, da je iskal primere, ko bi funkcija družbene blaginje ne mogla obstajati za določeno skupino vrednostnih sodb (Tarrant, 2004, str. 3–4).

2.1.1 Analitični okvir

Senov analitični okvir je sledeč: črke označujejo družbena stanja, pri čemer je posamezno družbeno stanje popoln opis družbe in položaj slehernika v njej. X je množica alternativnih družbenih stanj in vsaka oseba i ima popolne preferenčne razvrstitve (to pomeni, da so reflektivne, popolne in tranzitivne) R_i nad množico X , če je $i = 1, \dots, n$. Predpostavimo, da v družbi obstajata najmanj dve osebi in vsaj tri različna družbena stanja X .

DEFINICIJA 1: »Pravilo kolektivne izbire« f je funkcijski odnos, ki določa reflektivno (»šibko«) relacijo družbene preference (angl. *social preference relation*) R za vsako n -terico (angl. *n-tuple*) (1) posameznikovih razvrščanj (angl. *individual orderings*) $\{R_i\}$ – po eno razvrščanje za vsako osebo v družbi: $R = f(\{R_i\})$

S pomočjo relacije R lahko opredelimo pojem izbire. Spomnimo se, da moramo izbiro izmed dane množice alternativ v splošnem tudi samo obravnavati kot množico. Če je S množica vseh dosegljivih alternativ, potem naj bo $C(S)$ alternativa oziroma alternative, ki jih izberemo iz S . $C(S)$ je seveda podmnožica S .

DEFINICIJA 2: »Funkcija izbire« $C(S)$ je množica vseh alternativ x iz (2) S , za katere za vsak y iz S velja $x R y$.

Posebna oblika družbenega razvrščanja je funkcija družbene izbire. Utilitaristična filozofija je izražena v postavki, da je izbira izmed vsakega družbenega para družbenih stanj odvisna od urejajočih relacij vseh posameznikov, se pravi, odvisna je od R_1, \dots, R_n . Drugače povedano, celotna družbena urejajoča relacija R mora biti opredeljena z urejajočimi relacijami posameznikov za družbena stanja R_1, \dots, R_n . Tukaj ne izključujemo možnosti, da bi bile lahko nekatere ali vse izbire izmed parov alternativ, ki jih opravi družba, neodvisne od preferenc določenih posamičnih oseb, tako kot je funkcija več spremenljivk lahko neodvisna od nekaterih izmed njih (Arrow, 1994, str. 30).

DEFINICIJA 3: »Funkcija družbene blaginje« je pravilo kolektivne izbire f , katerega obseg je omejen z množico razvrščanj nad X . (3)

Šibkejša zahteva, ki jo izpostavi Sen, je da mora biti R refleksiven, popoln in acikličen (ne nujno tranzitiven). To je potrebno in zadostno, da bi R mogel tvoriti »funkcijo izbire« definirano nad skupino vseh končnih podskupin iz skupine X (Sen, 1976, str. 240). To pomeni, da mora v vsaki podmnožici alternativ obstajati »najboljša« alternativa. Ni nujno, da je to edina taka alternativa, mora pa biti vsaj toliko dobra, kot vse ostale alternative v podmnožici. To poimenujemo »funkcija družbene izbire« (Sen, 1970b, str. 153).

DEFINICIJA 4: »Funkcija družbene izbire« je pravilo kolektivne izbire v obsegu, ki določa odnose med družbenimi preferencami, ki ustvarjajo funkcijo izbir. (4)

»Nemožnost Paretovega liberalca« je zamejena s pogoji P , U in L oziroma L^* , ki so razloženi v nadaljevanju.

2.1.2 Pogoj P

Prvi pogoj, ki mu mora zadoščati naša družbena funkcija blaginje, je pozitivna povezanost družbenih in individualnih vrednot, kar ureja paretovsko načelo v svoji šibki obliki: če vsak posameznik preferira $x > y$, potem mora tudi družba preferirati $x > y$.

POGOJ P : za vsak par x, y iz X , $[\forall i: x P_i y] \rightarrow x P y$ (5)

Paretovske vrednostne sodbe lahko povzamemo v dveh točkah: (i) individualizem – blaginja družbe mora temeljiti zgolj (in samo) na blaginji posameznikov, ki tvorijo to družbo, in (ii) ne-zaščitništvo (angl. *non-paternalism*) – vsak posameznik je najboljši razsodnik glede svoje blaginje (Tarrant, 2004, str. 5). Ker poizkušamo opisati

družbeno blaginjo in ne nekakšne družbene bede, moramo predpostaviti, da je funkcija družbene blaginje takšna, da se bo družbena razvrstitev pozitivno – ali vsaj ne negativno – odzvala na spremembe v vrednotah posameznikov. Kadar se eno izmed alternativnih družbenih stanj povzpne ali vsaj ohrani svoje mesto v razvrstitvi vsakega posameznika, ne da bi v teh razvrstitvah prišlo do kakršnih koli drugih sprememb, bomo zatoj pričakovali, da se to stanje tudi v družbeni razvrstitvi povzpne ali vsaj ne pade (Arrow, 1994, str. 32). Iz tega sledi, če je družbeno stanje x soglasno preferirano pred y , potem nekdo, ki soglaša s paretovsko vrednostno presojo, sprejema alternativo x kot družbeno boljšo od y . Sen privzame takšno »paretovsko funkcijo družbene blaginje« kot očitno smiselno in sprejemljivo tudi zaradi njene etične osnove, katera temelji na individualističnem dojetanju družbene blaginje (Tarrant, 2004, str. 5).

2.1.3 Pogoj U

Predpostavimo, da pred podrobnim oblikovanjem funkcije družbene blaginje ne vemo ničesar o okusih posameznikov, zato jo moramo opredeliti za vse logično možne množice individualnih razvrstitev. Takšna funkcija družbene blaginje je uporabna v kateri koli skupnosti in je v tem smislu univerzalna. Tej zahtevi odlično ugodita benthamovska družbena etika in njena pozna potomka, ekonomika blaginje. Dopustna množica individualno urejajočih relacij je tista množica, za katero funkcija družbene blaginje opredeljuje ustrezno razvrstitev, tj. relacijo $\{R_i\}$, ki zadosti preprostima aksiomoma racionalnosti I in II (Arrow, 1994, str. 29). Intuitivno sicer čutimo, da ni potrebno, da bi bili dopustni vsi tipi individualnih razvrstitev. Ekonomika blaginje recimo upošteva samo posameznikova vrednotenja družbenih stanj glede na njegovo potrošnjo. Vendar zaradi nepopolnega poznavanja individualnih razvrstitev privzamemo, da so dopustne vse razvrstitve, kar je skladno tudi s paretovskim vrednostnim presojanjem, natančneje z idejo (ii), da je vsak posameznik najboljši rzsodnik o svoji blaginji (Tarrant, 2004, str. 5), kar lahko formalno zapišemo.

POGOJ U (neomejena domena): Vsaka logično možna množica (n-terica $\{R_i\}$) posameznikovih razvrščanj je vključena v domeno (6) pravila kolektivne izbire f .

2.1.4 Pogoj L

Sena je zanimalo, kako se svoboda vklaplja v funkcijo družbene izbire skupaj s paretanizmom, zato v poslednjem koraku funkciji družbene blaginje pripiše liberalne vrednote. To pomeni, da za posameznika obstajajo izbire, ki so osebne in o katerih se svobodno odloča (Sen, 1970a, str. 87). Povedano drugače, vsakemu posamezniku je

dovoljeno, da svobodno določi vsaj eno družbeno izbiro. Recimo v primeru, ko želi imeti g. Elton stene roza barve, namesto bele, pri čemer zanj in za družbo vse ostale stvari ostanejo nespremenjene. Iz družbenega vidika je boljše, da se nihče ne vtika v nekatere zasebne zadeve, ne glede na to, kaj menijo vsi ostali (Tarrant, 2004, str. 6). Sen vpelje pogoj liberalizma v zelo šibki obliki:

POGOJ L: Za vsakega posameznika i obstaja vsaj en par alternativ, (x, y) , ki je takšen, da če recimo posameznik preferira $x > y$, potem mora družba preferirati $x > y$, in če ta posameznik preferira $y > x$, potem bo tudi družba preferirala $y > x$, tj. $x P_i y \rightarrow x P y$ in $y P_i x \rightarrow y P x$. (7)

2.1.5 Teorem nemožnosti Paretovega liberalca

Za družbo je nemogoče, da bi lahko hkrati zadostila zahtevam svobode, paretovske optimalnosti in konsistentnosti izbire nad neomejeno domeno posameznikovih preferenčnih razvrščanj (Kartik, 2001, str. 1), zato velja naslednji teorem nemožnosti:

TEOREM 1: Ne obstaja nobena funkcija družbene izbire f , ki bi lahko hkrati zadovoljila pogojem U, P in L. (8)

Teorem lahko še dodatno okrepimo tako, da oslabimo liberalni pogoj. To pomeni, da svoboda ni podeljena vsem, marveč le določeni podskupini posameznikov. Smiselno je, da takšna množica vsebuje več kot eno osebo, saj bi imeli v nasprotnem primeru diktaturo. Zato zahtevamo takšno svobodo vsaj za dva posameznika (Sen, 1970b, str. 154).

POGOJ L* (minimalni liberalizem): Obstajata vsaj dva posameznika, vsak se odloča glede vsaj enega para alternativ družbenih stanj (x, y) . Za vsakogar izmed njiju i obstaja par alternativ iz X , zato lahko zapišemo to kot (x_i, y_i) . Če na primer eden preferira $x > y$, potem mora tudi družba preferirati $x > y$; in obratno, tj. vsak par družbenih stanj (x, y) mora zadoščati $x_i P_i y_i \rightarrow x_i P y_i$ in $y_i P_i x_i \rightarrow y_i P x_i$. (9)

Naslednji teorem nemožnosti Paretovega liberalca je močnejši kot Teorem I in ga zaobjema:

TEOREM II: Ne obstaja funkcija družbene izbire f , ki bi lahko hkrati zadovoljila pogoje U, P in L*. (10)

Če je koristnost sinonim za zadovoljevanje preferenc, potem se pogoj P sklada z utilitarističnim udejanjanjem maksimiziranja skupne koristnosti (angl. *aggregate*

utility maximization). Posameznikovo svobodo zadéva pogoj L. V teoremu I in II Sen trdi, da je (morda) nemogoče konstruirati takšno utilitaristično funkcijo družbene blaginje, ki vključuje zavezanost k posameznikovi svobodi. Potrebno se je zavedati, da gre za poizkus agregiranja posameznikovih preferenc na način, ki bi omogočil najboljši družbeni izid; pri čemer vnaprej želimo doseči izid nemožnosti. Konflikt ne nastopi med liberalnimi in paretovskimi vrednostnimi sodbami v izolaciji, marveč med liberalnimi vrednostnimi sodbami in uporabo paretovske funkcije družbene blaginje pri določanju najboljšega izida (Tarrant, 2004, str. 6–7).

2.1.6 Dokaz o veljavnosti teorema nemožnosti Paretovega liberalca

Predpostavimo, da družbo sestavljata dva posameznika, oseba A in oseba B. Vsak se odloča o paru alternativ, in sicer A se odloča med (x, y) , B pa med (w, z) . Če so alternative (x, y) in (z, w) pravzaprav isti par, smo soočeni s kontradiktornostjo. Zato velja, da imajo vsaj eno skupno alternativo, recimo $x = z$.

Predpostavimo, da oseba A preferira $x > y$ in oseba B preferira $w > z$ (tj. $= x$). Predpostavimo še, da vsi v družbi, torej vključno z osebo A in B, preferirajo $y > w$. Za A in B ne obstaja nikakršna nekonsistentnost in njuni razvrščanji sta: za osebo A: $x > y$ in $y > w$, ter za osebo B: $y > w$ in $w > x$. Glede na pogoj U bi moralo biti to vsebovano v domeni mehanizma družbene odločitve. Vendar glede na pogoj L* mora biti $x > y$ in $w > x$ (tj. $= z$), medtem ko Paretovo načelo zahteva, da je $y > w$. Torej ne obstaja najboljši element v množici $(x = z, y, w)$ v smislu družbene preference, in vsaka alternativa je slabša od neke druge. Sledi, da za družbo funkcija izbire ne obstaja.

Poglejmo si še primer, ko so x, y, z in w različni. Oseba A preferira $x > y$ in oseba B $z > w$. Vsi v družbi, vključujoč A in B, enostavno preferirajo $w > x, x > y$ in $y > z$. Za osebi ne obstaja kontradiktornost, saj A razvršča $w > x$ in $x > y$ in $y > z$; medtem ko B preferira $y > z, z > w$ in $w > x$.

Upoštevajoč pogoj U, ta oblika družbenih preferenc zadošča za funkcijo družbene izbire. Vendar zaradi pogoja L* mora družba preferirati $x > y$ in $z > w$, medtem ko Paretovo načelo narekuje, da družba preferira $w > x$ in $y > z$. To pomeni, da ne obstaja najboljša alternativa za to množico in funkcija izbire ne obstaja za nobeno množico, ki vključujete štiri alternative, torej ne obstaja nobena funkcija družbene izbire, ki bi hkrati zadostila pogojem U, P in L* (Sen, 1970b, str. 154).

2.2 Pomen liberalnega teorema

Konflikt med liberalizmom in učinkovitostjo ne velja za vsako možno obliko družbe, saj nastane samo v posebnih pogojih posameznikovih preferenc. Podobno kot pri

Arrowovem splošnem teoremu nemožnosti je tudi Sen predpostavljajl pogoj neomejene domene. Po drugi strani pa je Senove paradoks veliko bolj robusten, saj za razliko od Arrowovega teorema ne zahteva tranzitivnosti družbenih preferenc, niti ne tranzitivnost striktnih preferenc, niti ne tranzitivnosti neopredeljenosti. Sen (1970b, str. 156) to pojasnjuje takole: »Predpostavimo, da družba preferira $x > y$ in $y > z$, med (z, x) pa je indiferentna. Arrow bi tak primer izključil, glede na to, da obstaja netranzitivnost mi pa ga bomo ohranili, saj je alternativa x »najboljša«, v smislu, da je vsaj toliko dobra kot obe ostali izbiri. Naša zahteva je torej izredno blaga, kljub temu pa se še vedno soočamo s primerom nemožnosti. Vseeno se izkaže, da načelo v svoji ohlapni obliki odraža liberalne vrednote«. Če sprejmemo še ostale pogoje, potem družba ne more dopustiti niti minimalnega liberalizma. To pomeni, da v takem primeru družba ne more imeti več kot enega posameznika, ki je svoboden v svoji izbiri neodvisno od preferenc vseh ostalih.

Tak primer sooča ekonomiste, ki sprejemajo Paretovo načelo zelo resno, z nekonsistentnostjo, če hkrati gojijo celo najbolj ohlapne liberalne vrednote. Obratno velja za liberalce. Po Senovem (1970b, str. 157) mnenju je paradoks za ekonomiko blaginje pomemben zaradi naslednjega spoznanja: »Do sedaj smo mislili, da je Paretovo načelo izraz posameznikove svobode, vendar se je pokazalo, da v primeru, ko sta v izbiro vključeni več kot dve alternativni, pride do posledic, ki so pravzaprav zelo neliberalne«. Seveda pa pravila družbene izbire niso temeljno zagotovilo, da bo neka družba spoštovala posameznikovo svobodo, ampak je potrebno razvijati vrednote posameznikov, ki upoštevajo osebne izbire vseh ostalih. Vsebinska rešitev paradoksa tako ostaja zunaj področja ekonomike blaginje, saj njen formalni pristop ne nudi zadostne podlage. Predloge za razrešitev paradoksa bomo zato obravnavali ločeno, šele potem ko se bomo v naslednjem poglavju seznanili z vsebino liberalizma in miselnim okvirjem, skozi katerega vstopajo liberalne vrednote v Senov paradoks.

3 LIBERALNI KONTEKST SENOVEGA PARADOKSA

Vse do dvajsetega stoletja se je s proučevanjem politike in ekonomije ukvarjala ena sama disciplina, imenovana politična ekonomija. Holcombe (2002, str. 1) to utemeljuje z opazko, da sta poglavitna predstavnika politične ekonomije v devetnajstem stoletju David Ricardo in John Stuart Mill izdala vsak svoje delo z naslovom »Načela politične ekonomije« (*Principles of Political Economy*, 1817 in druga 1848). Proti koncu stoletja se je zgodil zasuk, točka preobrata pa naj bila »Načela ekonomije« (*Principles of Economics*), ki jih je leta 1890 izdal Alfred Marshall. Od tega trenutka dalje sta se ekonomija in politika ločil, razlog pa naj bil predvsem v spoznanju, da je mogoče ekonomski sistem neke nacije proučevati neodvisno od njihovega političnega sistema. Ekonomisti so se poslej (za dolgo časa) vse bolj posvečali razvijanju teorij, ki so bile ločene od političnih institucij. Za ponazoritev lahko navedemo keynesiansko makroekonomijo, ki je s fiskalno in monetarno

politiko skušala ohranjati ravnotežje z nizko brezposelnostjo in nizko inflacijo. Seveda takšen model implicitno predpostavlja benevolentnega diktatorja, torej obliko politične institucije, katere cilj je maksimizacija blaginje v državi. V nadaljevanju bomo poizkušali upravičiti prepričanje, da ekonomski modeli implicitno vedno predpostavljajo politične institucije. Ekonomske in politične institucije je nemogoče pravilno analizirati, če jih obravnavamo kot ločene in neodvisne. V tem smislu predstavlja liberalizem nekakšno »ideologijo« ekonomije, ki s pomočjo svoje moralne filozofije, »liberalnih vrednot« in racionalnim sistemom utemeljevanja posameznikove svobode omogoča tovrstno obravnavo.

3.1 Splošna opredelitev liberalizma

Liberalizem lahko razumemo kot (i) politično filozofijo (doktrino), ki poudarja svobodo kot prvi cilj in posameznika kot prvo in najbolj pomembno entiteto neke družbe. Poudarja predvsem pomen svobode, človekovih pravic, posameznika in pluralizma. Lahko ga razumemo kot (ii) politično tradicijo, v smislu političnega sistema ali strankarske usmeritve (politični program neke stranke). Kot politična tradicija se je liberalizem v različnih deželah in časih precej razlikoval. V Angliji, ki jo smatramo za rojstni kraj liberalizma, se je liberalna tradicija osredotočila na versko toleranco, vlado s privolitvijo (angl. *government by consent*), osebno in še posebej ekonomsko svobodo. V Franciji so liberalizem mnogo bolj povezovali z sekularizmom in demokracijo. V Združenih državah liberalci pogosto kombinirajo zavezanost k osebni svobodi z mržnjo do kapitalizma, medtem ko se v Avstraliji mnogo bolj navdušujejo nad kapitalizmom, vendar pa ne postavljajo v ospredje posameznikovih svoboščin (angl. *civil liberties*) (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2007).

Liberalizem obstaja tudi kot (iii) splošna filozofska teorija, za katero velja, da se odreka dokončnemu formuliranju resnice. To velja tudi za sam liberalizem, saj dokončne definicije liberalizma ni (Doering, 1995, str. 11). Jamnik (1998, str. 33) definira liberalizem kot: »[...] prepričanje, da je svoboda individuumov najvišja politična vrednota in da je treba tudi institucije presojeti prav na podlagi tega kriterija«. To v naslednjem koraku terja naslednje odgovore: Kaj je svoboda? Kakšna je relacija med svobodo skupine kot celote (recimo naroda) in svobodo njegovih članov? Kdo so posamezniki, o katerih govorimo? Ti politični pojmi so skozi čas nenehno dobivali nove in nove pomene, liberalizem pa se je zaradi tega nenehno spreminjal (Jamnik, 1998, str. 33).

Osnovno načelo liberalizma *a priori* predpostavlja svobodo. Vrednote, ki jih poudarja so osnova za (iv) politično in pravno kulturo ter osebno držo, tj. etos (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2007). Liberalizem je zato utelešenje najboljšega, kar je prinesla s seboj zahodna evropska tradicija, in najboljšega, kar predstavlja današnji

čas (Doering, 1995, str. 11). Do 17. stoletja je bil osredotočen predvsem na politično telo in na doseganje družbenega sporazuma. Osredotočal se je predvsem na željo države po nadzoru nad posameznikom. Zgodovina liberalizma je zgodovina nasprotovanja različnim oblikam vladavine, zato je liberalizem antidespotski, antiklerikalen in antitotalitarističen (Jamnik, 1998, str. 36–45). V zadnjih tristoletjih je podlaga za formuliranje celotnega političnega sistema.

3.2 Prednovoveška liberalna misel

Antični Grki so bili prvi, ki so jasno izoblikovali ideal posameznikove svobode, predvsem v svojem klasičnem obdobju od 5. do 4. stoletja pr. n. št. Svobodo so dojemali kot svobodo omejeno z zakonom (angl. *freedom under law*) oziroma znotraj državnih zadev (angl. *state of affairs*), kar so razlagali z idealom *isonomia* oziroma »enakost pred zakonom« (angl. *equality before the law*). V zvezi s tem Aristotel navaja, da zakon vključuje zaščito zasebne domene državljanov nasproti državi. To je v praksi pomenilo, da je bil prebivalec Aten, celo v obdobju vladavine »tridesetih tiranov«, popolnoma varen pred oblastjo, če je ostal pod okriljem svojega doma. Po Periklejevem mnenju je svoboden človek aktivni državljan, ki s svojimi političnimi pravicami oblikuje politiko in življenje polisa. Liberalne ideale so stoiki kasneje razvili onkraj meja mestne države. To so dosegli s konceptom »naravnega zakona«, ki omejuje moč vsakršne oblasti (angl. *government*) in ki pred zakonom izenačuje vse posameznike (Hayek, 1982, str. 122).

Rimljani so ohranili grške ideale in jih naprej razvijali. Njihova izvirna zapuščina novoveški Evropi je zelo individualističen zasebni zakon, oprt na dosledno pojmovanje zasebne lastnine. V srednjem veku je Tomaž Akvinski ohranil in sistematiziral Aristotelov koncept svobode pod okriljem zakona. Pokazal je, katera načela so potrebna za družbeno življenje na podlagi človeškega razuma, neodvisno od razodetja in krščanskih vsebin (Jamnik, 1998, str. 17). Zakon tako ne smemo razumeti kot sovražnika svobode; nasprotno, svoboda se izrisuje predvsem skozi raznoliko množico zakonov, ki so nastajali skozi čas. Bližje ko smo novemu veku, bolj se je utrjevalo prepričanje, da zakon obstaja ločeno od in nad oblastjo (angl. *government*). V kontinentalni Evropi so si to predstavljali kot naravni zakon (angl. *law of nature*), medtem ko je v Angliji nastajal »Common Law«, in to ne kot stvaritev zakonodajalca, marveč kot vztrajno iskanje brezosebne pravičnosti (angl. *impersonal justice*) (Hayek, 1982, str. 123).

3.3 Klasični liberalizem

Prototip liberalne družbe je Britanska država od 17. do 19. stoletja, ki je nastajala pod vplivom politične doktrine angleške liberalne stranke (ti. *Whigs*). Temu modelu političnih inštitucij so v 19. stoletju sledile številne kontinentalne »liberalne« stranke.

Na eni strani se nov tip družbene organizacije ujema z razkrojem tradicionalnih vezi, absolutizma itd., na drugi strani pa s povečevanjem opcij (npr. novi teritoriji in znanstvena odkritja). Liberalizem 17. stoletja dá nov zagon svobodi in napredku s tem, ko poudarja pomen svobode, človekovih pravic, posameznika in pluralizma. Liberalci se nasproti imperialistični, intervencionistični, militaristični vladavini moči postavijo z alternativo prostega trga (*laissez faire*), zahtevo po sekularizirani družbi itd. (Hayek, 1982, str. 129).

Klasični liberalizem je omejen v svojih nalogah in ciljih in po svoji osnovi nepolitičen, saj celotno družbeno življenje skrči na trg, ki postane osrednji regulator družbe. Zavzema se za idejo omejene države ali vladavine nasploh, zagovarja pravilo zakona, naglašuje svetost privatne lastnine, svobodo oblikovanja pogodb in odgovornost posameznikov za lastno usodo. To ni nujno demokratičen nauk (čeprav je demokracija lahko nastala samo znotraj liberalizma), saj vladavina večine ne spoštuje vedno pravice do lastnine; niti ni vedno progresivni nauk, saj mnogi klasiki dvomijo v povprečno sposobnost posameznika, da bi prispeval, recimo h kulturi ali morali. Liberalizem je sovražen do države blaginje in ideje socialne pravičnosti, kajti posameznikova skrb za lastno blaginjo mora biti zaščitena pred državnim poseganjem.

Sodobni zagovorniki klasičnega liberalizma se zavzemajo za minimalno vladavino, oziroma minimalno državo (»država kot nočni čuvaj«), saj le ta omogoči, da se ekonomija osvobodi in razvije (Jamnik, 1998, str. 34). Ta argument je uvedel že Adam Smith, ki brani »preprosti sistem naravne svobode« in predvidi nastanek spontanega reda, če so posamezniki obrzdani s primerno vladavino zakona. Zato je po Hayekovem mnenju prav Bogastvo narodov (1776) tisto delo, ki bolj kot katero drugo, predstavlja začetek modernega liberalizma (Hayek, 1982, str. 125).

Rosanvalion (1998, str. 70–71) poudarja, da se je s Smithom spremenil koncept trga, ki ni več samo poseben in lokaliziran kraj menjave, ampak trg sestavlja celotna družba. Družba obstaja, kjer vsakdo pravi: »Dajte mi, kar potrebujem, in dobili boste, kar sami potrebujete«. V trenutku, ko postane trg mehanizem družbene organizacije, lahko razločujemo tudi med politično in ekonomsko svobodo. Individualna svoboda posameznika ni ogrožena, saj so njegovi interesi skladni z družbenimi. Udejanjanje politike in filozofije se prestavi na ekonomsko področje, saj pride do redukcije družbenega življenja na trg. Trg zato ni samo ekonomski mehanizem, ampak postane mehanizem družbene organizacije. (Rosanvalion, 1998, str. 71). Družbena pogodba (politični dogovor) in trg (ekonomski dogovor) sta tako dve različici istega odgovora. Družbi ne vlada več politika, ampak trg. To misel razvije Milton Friedman (1992, str. 150) do njenih končnih konsekvenc, ko pravi, da je trg ključna sestavina svobode, ekonomsko svobodo pa bi bilo potrebno ustavnopravno zavarovati.

3.4 Pozitivna in negativna svoboda

Predstavili bomo dva koncepta svobode, ki se osredotočata na razmejitev med posameznikom in družbo. Takšna opredelitev modernega razumevanja svobode, kot jo je uvedel Isaiah Berlin, je ena izmed največkrat uporabljenih. Kljub temu, da po našem mnenju že sama po sebi zadošča, v diplomskem delu uporabljamo še druge opredelitve. Kot ugotavlja Dahrendorf (1992, str. 12), se liberalci ne razlikujejo le v podrobnostih, temveč tudi pri bolj načelnih zadevah. Pojmovanje svobode je zelo različno, zato je natančna in enovita opredelitev nemogoča, saj ima za različne ljudi, skupine, kulture itd. različen pomen in je nanjo mogoče gledati iz različnih zornih kotov.

Svoboda v »negativnem« smislu je tisto območje, v katerem posameznik ni oviran v svojem delovanju. Tovrstna opredelitev mora odgovoriti na vprašanje; katero je tisto območje, znotraj katerega subjektu – osebi ali skupini oseb – je ali bi moralo biti prepuščeno, da počne ali je, kar je zmožen početi ali biti, brez vmešavanja drugih oseb. Politična svoboda je v tem smislu območje, v katerem lahko človek deluje, ne da bi ga drugi ovirali. Vendar ker je človek *zoon politikon*, torej družbeno bitje in kot tak obsojen na sobivanje v družbi, tudi absolutna svoboda ne obstaja. Angleški klasični liberalci so v tem smislu razumeli svobodo kot tisto območje, v katerega se nihče ne vmešava. Človekove proste dejavnosti je potrebno omejiti/urediti z zakonom, še vedno pa obstaja območje osebne svobode, kamor nihče ne sme vdirati. »Določitev osebnega področja je vprašanje meje med zasebnim življenjem in javno razpravo. Kje jo potegniti, pa je stvar razprave, pravzaprav prepira« (Berlin, 1992, str. 71). »Toda kar koli je že tisto načelo, po katerem naj bi bilo zarisano območje nevmešavanja, pa naj bo to naravni zakon, naravne pravice, koristnost, razglašanje kategoričnega imperativa, svetost družbene pogodbe ali kateri koli drug pojem, s katerim so ljudje skušali pojasniti in upravičiti svoja prepričanja, svoboda v tem smislu pomeni *svoboda od*; odsotnost vmešavanja onkraj premakljive, a vselej razpoznavne meje« (Berlin, 1992, str. 74).

»Pozitivna svoboda« je povezana s posameznikovo željo, da bi bil sam svoj gospodar. Smisel te svobode odgovarja na vprašanje: Kdo ali kaj je izvir nadzora ali vmešavanja, ki lahko nekomu določi, da počne ali da je raje to kot ono? Berlin (1992, str. 77) pojasnjuje, da se posameznik v tem smislu počuti svobodnega, »[...] kolikor se zaveda samega sebe kot mislečega, hotečega, dejavnega bitja, odgovornega za svoje izbire, sposoben pojasniti jih, sklicujoč se na svoje lastne ideje in cilje«, težava nastopi, ker se ta posameznik ne ozira na posledice, ki jih bodo čutili drugi. Pozitivno svobodo lahko imenujemo tudi »svoboda za«, to vključuje tudi zmožnosti (in ne le priložnosti).

Šele »liberalci prve polovice 19. stoletja so pravilno doumeli, da bi svoboda v »pozitivnem« smislu zlahka uničila preveč »negativnih« svoboščin, ki so jih šteli

za svete. Poudarjali so, da lahko suverenost ljudstva uniči suverenost posameznikov, ali kot je to Mill poimenoval »tiranija večine nad manjšino« (Berlin, 1992, str. 81). »Svoboda, ki je v tem, da sem svoj lastni gospodar, in svoboda, ki je v tem, da mi drugi ljudje ne preprečujejo izbirati tako, kot izbiram, se na površini zdita kot dva logično ne prav dosti oddaljena pojma – videti sta kot nikalni in trdilni način, kako izreči isto stvar. Vendar pa sta se »pozitivni« in »negativni« pojem svobode zgodovinsko razvijala v različnih smereh, ne vselej z logično spodobnimi koraki, dokler nista končno zašla v neposredni medsebojni konflikt« (Berlin, 1992, str. 78). Sodobni politični liberalizem zato v večji meri predpostavlja negativno definicijo svobode (Standford Encyclopedia of Philosophy, 2007).

3.5 Moderni liberalizem

Moderni liberalizem je v primerjavi s klasičnim dosti bolj globalen in neomejen v svojih ciljih. Posameznika skuša rešiti strahu pred lakoto, nezaposlenostjo, boleznijo in drugimi težavami. Znotraj liberalne teorije lahko govorimo o liberalizmu in libertarizmu, ki sta si zelo podobna, a vendar različna. Med njima ni lahko potegniti jasne meje. Njihovi zagovorniki poudarjajo pomen individualne svobode in se naslanjajo na teorijo o človekovih pravicah. Razlika leži v libertarnemu prepričanju, da vlada ni nujno zlo, ampak v večini primerov izogibno zlo, zaradi česar jih imenujejo anarhokapitalisti. Liberalni pogled, po drugi strani, opozarja, da je potrebno moč vlade sprejemati z vso previdnostjo in opreznostjo, vendar jo je mogoče uporabiti za doseg doberih ciljev (Jamnik, 1998, str. 35). Številni komentatorji poudarjajo, da je močno zavzemanje za svobodo na ekonomskem področju bližje političnemu konzervativizmu, kot pa pravemu liberalizmu; še posebej v smislu kot oba tîrmina razumejo v severni Ameriki (Waldron, 1987, str. 129). K razjasnitvi, kaj naj bi bila skupna značilnost »liberalizmov« pripomore Dworkinov »egalitarni plato«. Gre za ugotovitev, da je mogoče različne teorije liberalizma zvesti na *osnovno predanost k enakosti do upoštevanja* (Waldron, 1987, str. 130) oziroma na idejo obravnave ljudi »kot enakih« (Kymlicka, 2005, str. 24).

Na tem mestu je potrebno bralca opozoriti na določeno mero poenostavitve v diplomskem delu, saj pri predstavitvi liberalnega teorema razlikam med liberalno in libertarno doktrino ne posvečamo pozornosti. Sen je spričo različnih kritik svoj »Teorem nemožnosti Paretovega liberalca« (1970) revidiral v »Teorem nemožnosti Paretovega libertarca« (1976). Kljub temu da obstajajo za ta poseg bolj ali manj tehtni razlogi (Sen, 1996, str. 156), pa to praktično ne prizadene izvirne ideje liberalnega paradoksa v širšem pomenu. Dosledno razlikovanje bi terjalo bolj izčrpno poročilo o dogajanju na področju liberalnega paradoksa, verjetno predvsem na formalnem področju, kar pa po našem mnenju ne bi veliko prispevalo k razumevanju.

3.5.1 Rawlsova teorija pravičnosti

Značilnost modernega liberalizma je, da za jedro pravičnosti postavlja moralno enakopravnost vseh ljudi. Velika zasluga za to gre Johnu Rawlsu, ki je v delu *Teorija pravičnosti* (*A Theory of Justice*, 1971) razvil sistematično politično teorijo, s katero je strukturiral naše razmišljanje o iskanju ravnotežja med enakostjo in svobodo ali enakostjo in učinkovitostjo (Kymlicka, 2005, str. 92–93). Za razliko od utilitaristov, ki se pretežno ukvarjajo s tem, kaj je »prav« (angl. *right*), pa je za Rawlsa osrednji pojem »pravičnosti« (Wiggins, 2006, str. 194), kar bomo v nadaljevanju še razložili.

Seveda ne obstaja nobena družba, ki bi se popolnoma izognila določenim neenakostim na moralnem področju. Pomembno je oblikovati sistem, ki bo zagotavljal enako pravičnost za vse posameznike, ne glede na neenak začetni položaj. Rawls vidi rešitev v opredelitvi izhodiščnega položaja, kjer posameznik ne pozna svojih možnosti, želja in potreb. Obenem je popolnoma seznanjen s svojo okolico, v kateri bo prebival. Tak posameznik živi za tančico nevednosti.¹² Osnovna pravičnost je ekonomsko-politična struktura družbe, kjer inštitucije poskrbijo za delitev pravic in ugodnosti. Tak izhodiščni položaj je le hipotetična situacija, s katero preprečimo, da bi posameznik lahko vplival na oblikovanje načel poštenosti v družbi. Samo pod tem pogojem bodo ljudje izbrali načela pravičnosti, ki bodo imela dejansko značaj družbene pogodbe. Načela pravičnost morajo biti splošna, univerzalna, aplikativna, javna in dokončna. Tančica nevednosti zagotavlja poštenost in pravičnost, morala pa postane obči veljavni postopek. Na tak način zagotovimo stabilno družbo, s čimer družbeno pogodbo razumemo kot pogodbo o pravičnosti in poštenosti. Posamezniki, ki se nahajajo izven izhodiščnega položaja, presojujejo na podlagi sebičnih ciljev, položaja, moči in bogastva (Kešeljević, 2000, str. 10).

Rawlsova metoda je abstrakcija potez dejanskega vedenja. Tančica nevednosti samo omeji določeno vedenje. To, kar je pomembno za našo razpravo o Senovem paradoksu, se skriva v spoznanju, da je teorija pravičnosti, kot jo je zasnoval Rawls, del teorije racionalne izbire (Jamnik, 1998, str. 191). Ule (2004, str. 381) ugotavlja, da lahko po Rawlsu: »[...] moralna načela, stališča, vrednotenja in celo obsežne moralne teorije upravičimo s procesom presoje, kjer sistematsko obravnavamo širok obseg prepričanj in sodb in jih ocenjujemo po tem, kako se ujemajo med seboj oziroma glede na to, ali lahko tvorijo koherenten sistem. V nasprotju s Kantom Rawls ni zahteval, da moramo moralne teorije upravičiti na brezpogojen ali aprioren način, temveč le toliko, da se izognemo moralnemu skepticizmu. Namreč s tem, ko se Rawls v svoji proceduralni pravičnosti zgleduje pri Kantu, se zanaša na abstraktno in zelo resno delovanje in racionalnost tistih, ki konstruirajo principe pravičnosti«. Od

¹² Tančica nevednosti je intuitivni preizkus nepristranosti. Zagotavlja, da tisti, ki bi zaradi svojega boljšega izhodiščnega položaja lahko vplivali na proces izbire v svojo korist, tega ne morejo storiti (Kymlicka, 2005, str. 105).

tod pa do Senove formalne analize razmerja med svobodo in učinkovitostjo v okviru teorije družbene izbire pa je samo še korak. Po našem mnenju se upravičen razlog za takšno analizo skriva v naslednjih poglavjih, kjer predstavimo Rawlsovo kritiko welfarizma in dve alternativni utilitaristični teoriji družbene blaginje.

3.5.2 *Rawlsov deontološki projekt liberalne enakosti kot alternativa konsekvencionalističnemu utilitarizmu*

Rawlsova teorija je odziv na utilitarizem, za katerega je prepričan, da v naši družbi deluje kot zamolčano ozadje (Kymlicka, 2005, str. 33). To mnenje deli tudi Sen (1987, str. 30), ko obravnava ekonomiko blaginje, le da je tu veliko bolj opazen, saj se izkazuje kot znanstvena predpostavka v obliki načela »največje koristnosti«, ki pa metodološko ne zadošča več. Utilitarizem je bil v času svojega nastanka napredna moralna teorija, saj si je prizadeval za cilj, vrhovno načelo, ki ne bi bilo odvisno od boga, duše ipd. idealov. Kot smo že omenili v prvem poglavju, je zato Bentham svojo praktično etiko osnoval na koristi, o kateri lahko človek-posameznik presoja. Druga privlačnost utilitarizma je konsekvencionalizem, kar pomeni, da utilitarizem primerja dobre in slabe učinke in zgolj na podlagi tega presoja, ali je neko dejanje dobro ali slabo (Jamnik, 1998, str. 159). Od tod izvira poglavitni očitek utilitarizmu, saj lahko (in skoraj vedno bo) manjšina zaradi tega utrpela škodo.

Večina ljudi verjame, da moralno delovanje pomeni določeno število pravil oziroma zahtev, ki jih nekdo sprejme po lastni vesti, in da obstajajo določene meje tako pri doseganju lastnih interesov kot tudi pri doseganju skupnega dobrega. Deontološki pogled poudari, da niti neko skupno dobro in tudi ne uresničenje lastnih interesov ne more biti dovolj trden razlog za določeno racionalno delovanje. Recimo, če bi škodovali nedolžni osebi, pa čeprav bi s tem zavarovali življenja petih drugih, prav tako nedolžnih oseb, je jasno, da problema ni mogoče reševati s tehtanjem interesov. Deontologisti poudarjajo, da obstaja določena vrsta dejanj, ki so napačna ali prava že sama po sebi in so kot takšna popolnoma moralno nesprejemljiva (laž je laž, ne glede na to, če ima morebiti dobre posledice). Njim nasprotni so teleologisti (konsekvencionalisti), ki presojajo napačnost in pravilnost dejanj glede na njihove posledice (Jamnik, 1998, str. 151–152).

Rawls očita utilitarizmu, da ne spoštuje posameznika in da ne pozna vrednot. Zato zahteva neoskrunljivost oseb, kar temelji na pravičnosti in na naravnem zakonu. Pravičnost onemogoča primere, ko bi bila izguba svobode nekaterih upravičena. Rawls želi z načelom »pravičnosti kot poštenosti« poudariti pomen skupnega soglasja, ki na prvo mesto postavlja pravičnost. Takšno stališče posebej upošteva racionalno preferenco in enakopravnost pogodbenih partnerjev. Medtem ko je utilitarizem osredotočen na konsekvencionalistične posledice svojega ravnanja, je Rawls prepričan, da bi osebe v izhodiščnem položaju zanikale načelo koristi in se raje poslužile njegovih načel, ki temeljijo na procesnem pristopu (Jamnik, 1998, str. 160).

3.5.3 Ideja pravičnosti in ekonomika blaginje

V splošnem lahko »pravičnost« opredelimo kot načelo, ki je obče sprejeto znotraj skupine ljudi in omogoča razreševanje potencialnih konfliktov, do katerih prihaja zaradi njihovih različnih interesov (Sartorius, 2003, str. 19). Konkretno v Senovem primeru je ideja pravičnosti ključna za razumevanje liberalnega paradoksa, v katerem Sen zagovarja mnenje, da obstajajo določene osebne izbire (npr. ali bo nekdo spal na trebuhu ali pa na hrbtu oziroma kaj bo bral ali česa ne), ki se ne tičejo popolnoma nikogar drugega. Senov liberalizem napotuje na to, da družbena blaginja ni odvisna zgolj od posameznikovih preferenc. V primeru, da želimo oceniti družbeno blaginjo, moramo na primer vedeti, ali koristnost nekega posameznika izvira iz tega, da okuša banano ali pa uživa v mučenju nekoga drugega. V primeru, da pristanemo na takšno razlikovanje, s tem spodkopljemo Paretovo načelo. V primeru, kjer sprememba povzroči, da so vsi v boljšem položaju, tam Paretovo načelo *izrine* uporabo ne-utilitarističnih informacij. Seveda če pristanemo na to, da ljudje imajo določene pravice, potem po Senovem mnenju ne-utilitaristične informacije ne morejo biti izključene na tak način (Backhouse, 1985, str. 310).

Težava pa ni samo v pomanjkanju »ne-utilitarističnih« informacij, ampak utilitarizem sam. Sen očita utilitarizmu, da se izogiba sodbam o razdelitvi. »Standardni pristop s pomočjo funkcije družbene blaginje je izključno usmerjen na posamične preference (brez uporabe medosebnih primerjav in jakosti), kar ni zadostni okvir za primerjavo razdelitve. Na koncu se utilitarizem, dominantna vera »stare« ekonomike blaginje, tako močno oklepa *seštevka* blaginj, da je neobčutljiv za problem razdelitve, kar lahko privede do neegalitarističnih posledic« (Sen, 1985, str. 25).

3.5.4 Nozickova libertarna alternativa Rawlsovi »razdelitveni pravičnosti«

Razmišljanje o liberalizmu (in svobodi), kot drugi polovici liberalnega paradoksa bomo zaključili z njegovo vsebinsko razrešitvijo, ki jo poda Nozick, prvak libertarne struje. Libertarci nas po nekaterih vsebinskih predlogih izredno spominjajo na klasične liberalce, saj zagovarjajo vladavino minimalne države in dojemajo prosti trg (kapitalistične svoboščine) kot pogoj za ohranitev državljanskih in političnih svoboščin (Kymlicka, 2005, str. 158). Trg postane (ponovno) osrednji mehanizem razdelitve v družbi, zaradi česar se njihov pogled na pravičnost razlikuje od Rawlsovega (in Senovega) liberalizma. Nozick se sklicuje na Hayekovo argumentiranje, za katerega je značilno, da se zelo malo ukvarja z razlogi, ki so potrebni za delovanje razdelitvene pravičnosti. »Hayek trdi, da preprosto ne moremo vedeti dovolj o položaju posameznika, da bi lahko izvedli razdelitev, kjer bi vsakdo dobil glede na njegove moralne zasluge. [...] Zato Hayek predlaga razdelitveni obrazec, ki se mu zdi upravičen: razdelitev v skladu z oceno koristi za druge [...] iz česar dobimo opredelitev: vsakomur glede na to, koliko koristi drugim, ki imajo

resurse, da koristijo tistim, ki njim koristijo. [...] Posamezniki zagotovo ne bodo za dolgo pristali na razdelitev, ki bi jo smatrali kot *nepravično* (Nozick, 2003, str. 212–213).

Nozick svoje izhodišče predstavi v uvodnih vrsticah knjige »Anarhija, država in utopija« (*Anarchy, State and Utopia*, 1974): »Posamezniki imajo pravice in obstajajo zadeve, ki jih posamezniku ne sme storiti nobena oseba ali skupina (ne da bi kršila te pravice). Te pravice so tako močne in daljnosežne, da se zastavlja vprašanje, kaj sploh lahko storijo država in njeni uradniki« (Nozick, 2003, str. 9). Torej, ker: »imajo ljudje *pravico*, da svobodno razpolagajo s svojimi dobrinami in delom, in to pravico imajo ne glede na to, ali je to najboljši način za zagotavljanje produktivnosti ali ne«, potemtako se: »[...] državna oblast nima pravice vmešavati v delovanje trga, tudi v imenu povečevanja učinkovitosti ne« (Kymlicka, 2005, str. 158–159).

Ko v razpravo o liberalizmu (in paradoksu) uvedemo pojem pravic, jasno razločimo območje državne oblasti od posameznikove »zasebne sfere«. V jeziku teorije družbene izbire bi to pomenilo, da lahko razlikujemo med notranjimi in zunanjimi preferencami. To je pomembno, saj v nasprotnem primeru, »[...] ko domena [zasebnosti] ni jasno določena, vladavina prava ne more vedno proizvesti liberalnih pravil. Narava tega problema je opisana v Senovi *Nemožnosti Paretovega liberalca*. Senov članek je pokazal, da liberalna načela kolektivne izbire celo v šibki obliki ne moremo kombinirati s šibkim Paretovim načelom, ob dani neomejeni domeni (Kukathas, 1989, str. 160).

4 PREDLOGI ZA RAZREŠITEV PARADOKSA IN NADALJNI RAZVOJ

Temeljni očitke Senovemu delu velja njegovemu dokazovanju in je pravzaprav lasten celotni teoriji družbene izbire, še posebej njeni normativni veji. Preference posameznika so pogosto oblikovane tako, da pride pravilo družbenega izbiranja v protislovje samo s seboj. Sen torej namenoma konstruira funkcijo družbene blaginje tako, da ne zadosti kakemu izmed pogojev, ki jih postavi. Dovolj je, da obstaja en sam primer konkretnih okoliščin, v katerih postopek ni racionalen ali liberalen, in že nastopi paradoks; tedaj je potrebno postopek, kot možnega kandidata za funkcijo družbene blaginje, v celoti zavreči.¹³

Razlog je v tem, ker so Senovi trije pogoji¹⁴ za funkcijo družbene blaginje po svoji naravi normativni; v resnici gre za neke vrste vrednostne sodbe. Za vsako vrednostno zapoved pa je nujno, da si prizadeva za svojo občo veljavnost, saj sicer

¹³ Tega očitka je bil deležen že Arrowov splošni teorem možnosti (Šušteršič, 1994, str. 114). Normativna ekonomika blaginje je našla rešitev šele v institucionalni ekonomski teoriji (Kovač, 2005, str. 10).

¹⁴ Pogoja neomejene domene in paretovsko načelo učinkovitosti sta vsebinsko enaka kot pri Arrowu (1994, str. 32–37).

nima nikakršnega smisla. Takšen način določanja preferenc je popolnoma veljaven, saj želi Sen poiskati funkcijo družbene blaginje, ki bi veljala za vse mogoče preference posameznikov, torej tudi za tiste, ki jih izbere v danem primeru. Dopustne preference bi smeli vnaprej in a priori omejiti le, če bi se odrekli metodološkemu individualizmu (Šušteršič, 1994, str. 114).

Senov odgovor na odkritje, da funkcija družbene blaginje ne obstaja, je iskanje dodatnih omejitev, ki bi omogočile izdelavo takšne funkcije. Ker se ne želi odreči nobenemu od svojih normativnih pogojev niti ne predpostavkam racionalnosti, mu preostane le pot omejevanja dopustnega razpona individualnih predpostavk. Če ne obstaja absolutno zadovoljiva funkcija družbene blaginje, potem je potrebno poiskati drugo najboljšo, glede na dane okoliščine.¹⁵

Ko pristanemo na to temeljno pomanjkljivost normativne teorije družbene izbire, se lahko razprava o liberalnem paradoksu pravzaprav šele dobro začne. Številni avtorji so s svojimi razpravami o tem, ali konflikt sploh obstaja, bodisi kako ga zaobiti ali pa kako posega v širšo skupino problemov družbene izbire, pripomogli, da je iskanje prepričljive rešitve postalo izredno raznoliko. Ker se odvija na različnih vsebinskih in metodoloških nivojih, je to po našem mnenju potrditev velike uporabnosti Senovega pristopa. Omenimo, da se rešitve v splošnem nanašajo na preoblikovanje pogojev P, L, U. To dosežejo bodisi posredno bodisi neposredno z omilitvijo (ali ojačanjem) teh pogojev. V nadaljevanju bomo na kratko izpostavili nekatere različne pristope k reševanju paradoksa, s čimer želimo ponazoriti vsebinsko pestrost dogajanja v sicer veliko bolj obširni debati na to temo. Poglavlja, v katerih obravnavamo predloge za rešitev liberalnega paradoksa, so označena z znakom asteriks (*).

4.1 * Omilitev pogoja P: pravice pred Paretovim načelom

Senova najljubša rešitev iz zagate, ki nastane med liberalizmom in Paretovim načelom, je v omejevanju slednjega, saj se mu kot liberalcu poseganje v zaščiteno »osebno sfero« (v Hayekovem smislu) ne zdi prava rešitev. Uporabili bomo naš uvodni primer, kjer je razvrstitev g. Moralneža $z > x > y$, g. Pohujšljivca pa $x > y > z$. Rešitev tega primera je mogoča, če se oba strinjata, da bosta »spoštovala« okus drug drugega glede zadev, ki so neprosvetljene (angl. *benighted*). Tako bo Moralnež dopustil, da se njegove preferenca $z > x$ ne upošteva pri družbenem razvrščanju. Spomnimo se, da je želel Pohujšljivca obvarovati pred razvratno knjigo tako, da bi se žrtvoval in jo raje prebral kar sam (torej $x > y$). Vendar dosleden Moralnež bo v tem novem primeru opazil, da če smatra preferenci ($z > x$) in ($x > y$) kot enakovredni,

¹⁵ Šušteršič (1994, str. 114) to pojasnjuje za primer reševanja Arrowove nemožnosti: [...] dopustiti je potrebno različne postopke družbenega izbiranja in se namesto o njihovi skladnosti s postuliranim idealom spraševati o njihovih primerjalnih prednostih in slabostih; drugače rečeno, če najboljša rešitev ni možna, je potrebno poiskati drugo najboljšo, glede na dane okoliščine, seveda«.

potem njegova »odpoved« preferenci ($z > y$) nima pravega učinka. Moralnež se mora odpovedati preferenci $x > y$, četudi izbira nad parom (x, y) , ni izključno Pohujšljivčeva zadeva.

Podobno velja za Pohujšljivca, ki pristane na to, da se njegova preferenca $x > y$ ne upošteva, želi pa, da se upošteva preferenca $y > z$, in odloči se odreči preferenci $x > z$ (ki je bolj Moralneževa zadeva). Vendar Paretova preferenca $x > y$ je zgrajena na upoštevanju Moralneževe preference ter Pohujšljivčeve preference $x > y$. Če se oba odrečeta svojim posamičnim preferencam glede tega para preferenc (x, y) ; potem v takem primeru paretovske razvrščanje nima zadosti moči (Sen, 1976, str. 236).

Mueller (2003, str. 644) opazi, da sta oba posameznika še vedno »vsiljiva«, vendar tokrat prevladajo liberalne vrednote, tako da nekatere izmed njunih preferenc (i) »ne štejejo« ali pa dobijo (ii) »različne uteži«.

(i) V prvem primeru, ko nekatere preference ne štejejo, bo vsaka posamezna oseba izbrala samo tisto izbiro, ki je za njo pomembna:

$$\text{liberalni Moralnež: } y P z \quad (11)$$

in

$$\text{liberalni Pohujšljivec: } z P x. \quad (12)$$

Družbena razvrstitev je v tem primeru tranzitivna, kar je Sen dosegel z liberalno omejitvijo. V tem primeru je sprejemljivo, da Pohujšljivec prebere knjigo Ljubimec lady Chatterley, Moralnež pa ne:

$$\text{družbena razvrstitev v primeru liberalne omejitve: } y P z P x. \quad (13)$$

(ii) V drugem primeru se bo recimo liberalni Moralnež odrekel knjigi, samo zato, ker je to preferenca Pohujšljivca. Ker je Moralnež liberalen, bo spoštoval to izbiro in njegova razvrstitev med (y, z) bo:

$$\text{liberalni Moralnež: } y P' z \quad (14)$$

in podobno velja

$$\text{liberalni Pohujšljivec: } z P' x. \quad (15)$$

Torej Moralnež se bo knjigi raje odrekel:

$$\text{liberalni Moralnež: } z P' x \quad (16)$$

zato pa jo bo toliko rajši prebral Pohujšljivec

$$\text{liberalni Pohujšljivec: } y P' z. \quad (17)$$

Zato je:

družbena razvrstitev v primeru obtežitve »pravih« preferenc: $y P' z$ (18)
 $P' x$.

V tem primeru smo kombinirali njune liberalne preference glede tega, kar počne druga oseba (14 + 15) in njune osebne preference z upoštevanjem njunih dejanj (16 + 17). Tako dosežemo isti rezultat (13 = 18), ne glede na to ali, predpostavljamo, da je liberalizem sestavni del preferenc neke osebe ali pa omejitev le-teh (Mueller, 2003, str. 646).

Razlika med obema pristopoma nastane zaradi različnih metodoloških preferenc, ko želimo iz originalnega primera izgnati »vsiljive preference« posameznikov. Vendar je bolj pomembno naslednje vprašanje, ki ga Mueller ponazori s kadilčevo dilemo: (i) »ali gre za maksimizacijo moje funkcije koristnosti, ki vključuje samo moje zadovoljstvo, rešitev pa vidim v določenih omejitvah, ki se jih držim, zato da se drugi ne bi počutili neugodno«; (ii) »ali pa gre za neprisiljeno maksimiranje moje funkcije koristnosti, ki vključuje tako moje zadovoljstvo ob kajenju kot tudi moje nezadovoljstvo ob tem, da je drugi osebi ob meni neugodno, ko kadim« (Mueller, 2003, str. 646). Senova rešitev predpostavlja, da se bodo posamezniki samodejno obnašali tako, da bi se izognili paradoksu. »Vprašanje je, ali lahko racionalen, sebičen posameznik vzpostavi liberalne pravice, če pa te povzročijo paretovsko neučinkovitost? Če temu ni tako, ali obstaja temeljno neskladje med tem, da je nekdo racionalen, sebičen in liberalen?« (Mueller, 1996, str. 96). V naslednjem poglavju bomo prikazali rešitev paradoksa, ki je v celoti odvisna od sebičnih namenov obeh posameznikov.

4.2 * Omilitev pogoja L: Paretovska izmenjava dejanj

V Senovem izvornem primeru obstaja samo en izvod knjige in družbena izbira se ukvarja z vprašanjem, kdo jo bo prebral. Vendar takšno razmišljanje ni popolnoma dosledno, saj sta posameznika nekoliko »umetno« prisiljena da se odločata med možnostmi; po drugi strani pa je jasno, da oba knjige ne moreta prebrati hkrati. Torej, če obstaja samo en izvod knjige, je izbira, kdo jo bo prebral, že od samega začetka družbena (angl. *collective*) odločitev in ne more biti hkrati samo osebna zadeva obeh posameznikov (Mueller, 2003, str. 646).

Kartik (2001, str. 5) pojasnjuje, da so lahko stanja sveta med seboj odvisna. Posameznikova izbira glede zadeve, nad katero ima pravico, lahko vpliva na izbiro drugega posameznika do zadeve, nad katero ima pravico. Senov paradoks bomo začasno spremenili, tako da obstajajo naslednja možna stanja sveta:

Moralnež kupi knjigo: x' (19)

Pohujšljivec kupi knjigo: y' (20)

nihče ne kupi knjige: z'

(21)

Moralneževe preference so (še vedno): $z' > x' > y'$, Pohujšljivčeve pa: $x' > y' > z'$. Recimo, da sta oba posameznika v knjigarni in Moralnež stoji v vrsti pred Pohujšljivcem. Do tega trenutka ima vsak posameznik pravico, da kupi ali pa ne kupi knjige, ki je na voljo (oba imata pravico do enega izmed stanj sveta). Vendar takoj ko Moralnež kupi knjigo (in nastopi stanje sveta x'), tega ne more več storiti Pohujšljivec, ker obstaja samo en izvod. Neupravičeno bi bilo reči, da so v x' komu kršene pravice, saj izid za nikogar ne predstavlja Pareto inferiornega položaja (spomnimo se, da je x' (19) prav za Pohujšljivca najbolj zaželena alternativa) in zato med liberalizmom in paretanizmom načeloma ni konflikta.

Vendar je takšna idila samo navidezna, kar Navin Kartik pojasni z »odločanjem«. V gornjem odstavku smo namreč implicitno predpostavljali, če nekdo »ima pravico«, to pravzaprav pomeni, da »sprejme odločitev« med dvema alternativama, ki ju lahko izvede (vsiljivo oviranje drug drugega nas ne zanima). Knjigo lahko kupita ali pa ne, kar za Moralneža pomeni, da se odloča med (x' , z'), Pohujšljivec pa med (z' , y'). Pravilo kolektivne izbire (angl. *collective choice rule*) v tem primeru spoštuje tako pravice kot Paretovo načelo, zato paradoks izostane. Vendar se to v resnici ne zgodi, saj za oba posameznika v vrsti v vsakem trenutku predpostavljamo vse tri alternative x' , y' , z' . Zato pravilo družbene izbire, ki upošteva Paretovo načelo, ne more predpisati z' , saj se lahko Pohujšljivec odloča samo med (z' , y'); niti ne more predpisati x' , saj se Moralnež odloča samo med (x' , z'); in ne more predpisati y' , ker velja Pareto dominanca $x' > y'$.

Rešitev je možna, če spremenimo liberalni aksiom na tak način, da se lahko posameznik odloča samo med tem ali bo prebral knjigo ali pa ne, ter s predpostavko, da je knjiga dostopna obema, kar pomeni uvedbo alternative:

Pohujšljivec in Moralnež prebereta knjigo: w

(22)

Alternative x , y , z , w , ki so razporeditve vseh odločitvenih možnosti med katerima se posamič odločata posameznika, lahko predstavimo v obliki zapornikove dileme (Mueller, 2003, str. 647):

		Pohujšljivec	
		ne prebere	prebere
Moralnež	prebere	x	w
	ne prebere	z	y

Nov liberalni pogoj uporabimo za Moralneža in dobimo preferenčno razvrstitev:

$$(z, y) P(x, w) \tag{23}$$

in še za Pohujšljivca:

$$(w, y) P(x, z). \tag{24}$$

Pri neodvisni izbiri vsakega posameznika, ki uveljavlja svoje liberalne pravice ne glede na eksternalije, ki jih takšne odločitve povzročajo drugim, dobimo presek obeh množic v y , ki je Pareto inferioren v primerjavi z x . Edino Pareto optimalno stanje je v x , ki pa je izločeno zaradi uvedbe novega liberalnega pravila. To pravilo je močnejše od Senovega, zato izvorni paradoks ostane. Mueller (2003, str. 647) predlaga, da se zaradi eksternalij uporabi drug liberalni aksiom: vsi posamezniki so prosti, da se udeležijo medsebojnih koristnih izmenjav. Posameznika lahko oblikujeta pogodbo, v kateri se Pohujšljivec strinja, da ne prebere knjige, v zameno, da jo prebere Moralnež. Ta rešitev torej predlaga modificiranje liberalnega aksioma, kar posamezniku omogoči, da svojo pravico (i) udejanji ali (ii) odproda naprej (tj. se strinja, da je ne bo uresničeval).

S pogodbo skleneta posameznika dogovor glede prihodnjega obnašanja. Ta mehanizem omogoča sklenitev kompromisa, kjer dosežeta Pareto optimalnost. Senov prvi ugovor (1991, str. 145) zoper doseganje Paretove učinkovitosti z odprodajo pravic je v tem, da imata oba posameznika pač liberalne vrednote, zaradi katerih se lahko odpovesta pogodbi, kljub temu da jima prinaša prednosti. Pogodba je namreč neločljivo povezana z vsiljivostjo. Ta lahko predstavlja tolikšno nasprotovanje liberalnim vrednotam Moralneža in Pohujšljivca, da jo raje zavrneta. V tem primeru lahko rešimo liberalni paradoks s pomočjo Senovega pristopa, kjer liberalne vrednote dominirajo nad sebičnimi preferencami (Mueller, 2003, str. 647).

Senov drugi ugovor (1991, str. 145) zoper takšno rešitev paradoksa z učinkovito »paretovsko odprodajo« pravic je naperjen zoper pogodbo, saj jo je težko, če ne že kar nemogoče, uresničiti. Predvsem zaradi transakcijskih stroškov, ki nastanejo ob sklenitvi pogodbe in zaradi zagotavljanja njenega izvrševanja. Moralnež lahko hlini branje knjige in odvrne svoj pogled na najbolj sočnih delih. Po drugi strani lahko Pohujšljivec na skrivaj požira ukraden izvod knjige. Vsiljevanje takšne pogodbe s strani nekega nepristranskega, četudi pravičnega, tretjega posameznika bi samo po sebi kršilo najbolj temeljne liberalne pravice. V skrajnem primeru si je potrebno predstavljati, da bi morali neprestano pozorno opazovati Pohujšljivca, da ne bi prebral knjige *Ljubimec lady Chatterley*.

4.3 * Rešitev Senovega teorema nemožnosti s kardinalno koristnostjo

Arrow (1994, str. 7) v svoji uvodni študiji družbene izbire omenja, da obstajata: »V kapitalistični demokraciji v bistvu dve metodi, po katerih lahko opravimo družbene izbire: glasovanje, ki ga praviloma uporabljamo za "politično odločanje", in tržni

sistem, ki praviloma služi za "ekonomsko« odločanje"«. Od Bentham, Edgewortha in Marshalla naprej ekonomisti tradicionalno pojmujejo racionalnost kot neko obliko maksimiranja. Kasneje se s tem v zvezi pojavijo dvomi glede smiselnosti primerjave zadovoljstva različnih oseb, tako da od Robinsonove in Bergsonove kritike dalje velja, da se ekonomika blaginje ukvarja »izključno« z ordinalno obliko koristnosti. Ordinalnost preferenc je sploh predpogoj za Arrow splošni teorem nemožnosti in Senov teorem nemožnosti.

Malezijski ekonomist Yew-Kwang Ng (1971, str. 1398) v svoji rešitvi predpostavlja kardinalne preference in s tem dopušča nekakšno obliko medsebojne primerjave. Zaradi te poteze naj bi bilo sprejemanje družbenih odločitev učinkovitejše in bližje temu, kako potekajo politične odločitve v realnem svetu. Po njegovem mnenju se je smiselno vprašati o tem, ali je ekonomsko odločanje (tj. na trgu) zares racionalno in v kakšnem smislu: »teorem nemožnosti drži zaradi ordinalnih preferenc. Vendar pa tržni mehanizem pri svojem delovanju upošteva tudi kardinalne preference. Posameznik ne preferira zgolj pomaranč pred jabolki, ampak plača natanko pet centov več za vsako pomarančo. In teh pet centov njemu predstavlja mejno koristnost te pomaranče. [...] Še več, jakost preferenc med različnimi posamezniki lahko medosebno »primerjamo«, tako da na vsak dolar gledamo kot na en glas; torej preference vsakega posameznika so utežene (angl. *weighted*) z njegovim dohodkom« (Ng, 1971, str. 1401).

Predstavljajmo si družbo, v kateri so vsaj trije posamezniki A, B, C, ki se s pomočjo večinskega načela (angl. *major voting*) odločajo glede vprašanja, kakšne barve bi morale biti stene v stanovanju. Recimo, da posameznik A močno preferira roza stene (x), »povprečneža« B in C pa šibko preferirata bele (y). Kadar upoštevamo samo ordinalno razvrstitev, bodo zaradi večinskega načela vsi trije pobarvali stene z »dolgočasno« belo barvo. Na nek način bo posameznik A v to prisiljen, kar se nam zdi nepravilno. Sedaj pa si predstavljajmo, da preference B-ja in C-ja postanejo nedopustne, ali pa vsaj tehtajo manj, saj jih vijolična barva sten v A-jevem stanovanju ne zadeva preveč. V tem primeru družba lahko doseže optimalno stanje in hkrati ne posega v posameznikovo svobodo.

Ngova rešitev je zgolj delna, saj velja samo za primere, v katerih posameznikove preference ne vplivajo premočno na druge. Posamezniku A smo priznali odločilno moč (angl. *decisive power*), da izbira med alternativama (x, y), glede katerih B in C nimata močne preference. S kardinalnostjo smo dosegli modificiranje pogoja L in odstranitev pogoja U. To omogoči liberalizmu, da deluje močnejše za nekatere osebne zadeve, glede katerih drugi niso upravičeni. Ng trdi, da bo takšno ojačanje liberalizma v devetih od desetih primerov pripeljalo do izboljšanja stanja v družbi. V Senovem primeru gre za izjemo; vendar pa na načelni ravni temeljno nesoglasje med liberalizmom in Paretovim optimumom še vedno ostane (Ng, 1971, str. 1399–1400).

4.4 * *Omilitve pogoja U: Pravice kot omejitve neomejene domene*

Suzumura (1996, str. 27) opazi, da je Senova opredelitev (minimalnega) liberalizma sicer všečna, a preveč intuitivna, ko pravi: »[...] če želi nekdo stene svojega stanovanja pobarvati roza in ne belo, potem mu mora družba to dopustiti«, kot tudi: »vprašanje ali naj nekdo spi na hrbtu ali na trebuhu, je odločitev, glede katere bi morala družba pustiti posamezniku popolno svobodo« (Sen, 1970a, 157). Dejansko formuliranje te intuicije pa privede do vprašanja, zakaj preprosto ne dovolimo posamezniku zajamčene izbire glede tega, kakšne barve bodo stene ali položaj v spanju. Po Nozickovem (2003, str. 222) mnenju nastopijo težave v Senovem paradoksu zato, ker se do posameznikove pravice, da lahko izbira med dvema alternativama, obnašamo kot do pravice, da lahko (mora) odloča o relativnem položaju teh alternativ znotraj družbenega razvrščanja. »Primernejše razumevanje posameznikovih pravic bi bilo sledeče. Posameznikove pravice lahko soobstajajo (angl. *co-possible*); vsaka oseba mora izkoristiti (angl. *exercise*) svoje pravice, kot si sama želi. Izkoriščanje teh pravic fiksira neko stanje sveta (angl. *feature of the world*). Znotraj meja teh fiksiranih stanj se lahko izvede izbira s pomočjo mehanizma družbene izbire, ki temelji na družbeni razvrstitvi; če sploh še ostane kakšna!« (Nozick, 2003, str. 222–223).

Za ponazoritev si predstavljajmo, da lahko Nozick izbira med prebivanjem v New Yorku ali Massachusettsu. V primeru, da se odloči za slednjega, potem vse alternative, ki vključujejo njegovo prebivanje v New Yorku, ne vstopajo v družbeno razvrščanje. »Pravice ne določajo družbenega razvrščanja, ampak so to omejitve, znotraj katerih se mora izvršiti družbena izbira, kar se zgodi z izključevanjem določenih alternativ in s fiksiranjem drugih itd. [...] Pravice ne odredijo položaja neke alternative oziroma relativnega položaja dveh alternativ v družbeni razvrstitvi; pravice *delujejo* na družbeno razvrščanje tako, da omejujejo izbor, ki ga ponuja. [...] Če so lastninske pravice hkrati tudi pravice, s katerimi razpolagamo, tedaj se mora družbena izbira odvijati *znotraj* meja tega, kako se ljudje odločajo izkoristiti te pravice. Če je neko delovanje legitimno, potem le-to spada v domeno družbene izbire, to pa pomeni, da je omejeno s človekovimi pravicami. *Ali se sploh lahko kako drugače soočimo s Senovim rezultatom?*« (Nozick, 2003, str. 222–223).

Nozicka torej ne zanima pogoj L, Paretovo načelo, ali Senov predlog, da je slednji najprimernejši kandidat za zavrnitev: »[...] marveč ideja, da bi morala biti družbena izbira omejena z zaščiteno domeno (ali pravicami) posameznikov. Ta Nozickova rešitev Senove liberalne dileme vključuje oslabitev predpostavke neomejene domene družbene izbire in oblikovanje pravic kot nekakšnih stranskih omejitev (angl. *side constraints*) posameznega dejanja. Za Nozicka je vpeljava pravic način, kako določiti nekatere zunanje »poteze sveta« in kako lahko mehanizem družbene izbire sprejema odločitve zgolj znotraj teh omejitev – »če sploh obstaja kakšna izbira, ki bi jo lahko opravili« (Kukathas, 1989, str. 160–161).

Sen se strinja z Nozickovo rešitvijo, saj je ob konstruiranju liberalnega teorema do neke mere takšno rešitev že anticipiral. Razlika je v tem, da je za doseg istega učinka (omilitev pogoja U) precej »idealistično« predpostavljal, da bi morali posamezniki razviti vrednote in preference, s pomočjo katerih bi spoštovali zasebnost in osebne izbire drugih ljudi (Sen, 1970a, str. 85). Nozickova rešitev je po njegovem mnenju razrešila konflikt med Paretovim in liberalnim načelom tako, da jima je dodelil popolnoma novi vlogi. Paretovo načelo tako poskrbi za striktno delno razvrščanje, s katerim mora biti skladno družbeno razvrščanje; medtem ko liberalno načelo poskrbi za omejitve izbire situacij, na katere se nanaša družbeno razvrščanje (Sen, 1976, str. 229).

5 FORMALNA ANALIZA LIBERALIZMA MED NORMATIVNO FILOZOFIJO IN EKONOMIKO BLAGINJE

Opozoriti je potrebno, da Nozickov pristop omogoči reševanje Senovega paradoksa v obliki teorije iger, s čimer se odpre novo poglavje v proučevanju liberalnega teorema. Takšen pristop se bistveno razlikuje od normativnega pristopa teorije družbene izbire, najmanj v točki, ki se na prvi pogled zdi zgolj metodološka. Namreč, kot razlaga Breyer (1996, str. 148): »teorija družbene izbire [...] naenkrat sistematično obravnava vsa logično možna družbena stanja, pri čemer se poslužuje ordinalistično-individualističnih skupinskih preferenčnih razmerij«. Na drugi strani teorija iger pristopi k problemu tako, da najprej definira posameznikove libertarne pravice, in sicer kot (i) popolno svobodo vsakega posameznika, da si izbere dopustno strategijo, ter kot (ii) dolžnost vsakega posameznika, da si ne izbere nedopustnih strategij in da nikomer ne poizkuša preprečiti, da bi si izbral svoje dopustne strategije (Suzumura, 1996, str. 28). Posamezniki tako delujejo med sabo direktno, samo na podlagi tega, kaj lahko in česa ne smejo početi. Tako ozka opredelitev omogoči, da ni več potreben nekakšen »nepriustranski opazovalec, ki bi nekje od zunaj, z mehanizmom družbene izbire, urejal preference posameznikov v družbeno razvrstitev (Breyer, 1996, str. 148).

Po našem mnenju tu ne gre le za metodološko izboljšavo, ampak to predstavlja tudi vsebinsko alternativo Rawls-Senovemu deontološkemu pristopu. Spomnimo se, da je Senov paradoks v osnovi zasnovan na *intuitivnem* dojetanju posameznikovih pravic. Predstavniki te smeri se *praviciam* posvetijo veliko bolj dosledno, kot je to storil Sen, vendar je način, kako jih konstruirajo in utemeljujejo, že onkraj namena te diplomske naloge.

Namesto tega bomo sklenili razpravo s skupno značilnostjo predlogov, ki smo jih predstavili v prejšnjem poglavju. Strinjamo se lahko najmanj glede tega, da je »Senov liberalizem« *negativno* opredeljen v razmerju do utilitarizma. To opazi tudi Mueller (2003, str. 654) ko pravi: »kljub temu da avtorji različno utemeljujejo, od kod takšne

pravice izvirajo, pa se strinjajo, da: »so pravice načela, ki jih ne moremo izpeljati iz računa maksimiranja koristnosti (angl. *utility-maximizing calculus*)«. Še več, razlog za to je po Senovem mnenju v tem, ker utilitarizem sploh ne more biti polnokrvna moralna teorija, saj je vse, kar počne, »zgolj agregiranje preferenc«. Po njegovem prepričanju bi morala biti utilitaristična filozofija osnovana na bolj pretanjenih konceptih posameznikove blaginje (Binnmore, 1994, str. 278). Razlog za Senovo nezadovoljstvo z utilitarizmom je po Littlovem (2002, str. 54) mnenju predvsem v dejstvu, da zanemarja enakost: »Skrb za enakost ima dva elementa. Prvi je ta, da bi morali enako obravnavati vse ljudi, razen če za diskriminacijo ne obstajajo moralni razlogi. Drugi razlog je v tem, da bi ljudje morali imeti enako blaginjo, razen če manjšo blaginjo izberejo prostovoljno ali so zanj sami krivi ali pa jim povsem zadošča«.

S tem v mislih Sen proučuje elemente razdelitvene pravičnosti in širše opredelitve posameznika ter skupin. Zato je razvil t. i. pristop z »informacijsko razširitvijo« (angl. *informational broadening*). To pomeni, da prvotni model, ki je zasnovan na ekonomiki blaginje in utilitarističnih informacijah, v kasnejših fazah doda tudi ne-utilitaristične informacije, s čimer doseže deontološko zadovoljiv model (Letiche, 1987, str. xi–xiii). Že na začetku smo pokazali, da celovito branje Adama Smitha pomete z ozkogledimi zagovorniki sebičnega obnašanja v ekonomiji in etiki. In vendar je »na sebičnosti temelječa« ekonomika blaginje dobro osnovana in obnašanje, ki v celoti temelji na samo-interesu, je lahko etično upravičeno. Postavlja pa se vprašanje, kolikšen praktičen pomen ima takšno teoretiziranje?

5.1 *Dvosmerni odnos med etiko in ekonomijo v luči Senovega liberalnega paradoksa*

Thompson (2005, str. 5) meni, da je verjetno najbolj trajna in neovrgljiva zasluga Senovega dela v tem, da je: »ekonomijo potegnil nazaj v središče razprave (ki so se je številni ekonomisti raje izogibali) glede izidov in posledic političnih dejanj. Po drugi strani pa je filozofiji odvzel primat nad normativnimi vprašanji. [...] To je dosegel tako, da je številne predloge nekonsekvencialistov vključil v ekonomske modele in dokazal, da jih lahko uporabimo za napovedovanje posledice političnih odločitev«.

Kot pravi Buchanan, je problem družbenega reda v tem, da, nenehno sooča ljudi, ki so spoznali, da morajo živeti skupaj in morajo zato pristati na skupna družbena pravila in družbene institucije. Prosti trg zahteva poleg lastniškega prava tudi spoštovanje množice moralnih pravil (povzeto po Yeager, 2001, str. 4). »Neka druga [institucionalna] kritika neoklasike ponazori sovpadanje med družbeno kooperativnimi rezultati in vedênjem, s katerim maksimiramo premoženje z modelom t. i. pripornikove dileme. Njegova statična narava in dejstvo, da gre za enkratno igro, med ljudmi ne vzpostavi sodelovanja in koordinacije. Kot bi dejali v

ekonomskem žargonu, zato ker vsaka oseba meri le na lokalni optimum, obe zgrešita večji (globalni) optimum« (Yeager, 2001, str. 6–7). Vendar ob istih predpostavkah sebičnega in/ali racionalnega obnašanja pa škodljivo obnašanje obeh igralcev ni prevladujoča strategija v dinamičnem modelu, kjer se igra vedno znova ponavlja (North, 1998, str. 19).

Etika in ekonomija kot družbena znanost posedujeta razširjeno znanje glede sodelovanja in zahtevata od ljudi, da se pomirijo eden z drugim na tak ali drugačen način (Yeager, 2001, str. 2). Pri vsem tem je najbolj zanimivo, da razširjeni red medčloveškega sodelovanja ni posledica človekovega načrta ali namere, temveč je nastal spontano: izšel je iz nenamernega prilagajanja določenim tradicionalnim in predvsem moralnim praksam (Hayek, 1992, str. 9). Lepota človekove svobode je v tem, da ni nikakršnega centralnega agenta, ki bi dirigiral in narekoval posameznikova dejanja, ampak ta presoja leži zgolj na naših plečih. Preplet ekonomije in moralne filozofije tako ni naključje. Vse razprave o tem, kako bi morali ljudje živeti, kakšne odločitve bi morale sprejemati vlade in kakšne obveznosti imajo državljani do svojih vlad, vključujejo etično, tj. normativno presojo. Eno ključnih ekonomskih načel »oportunitetnega stroška« pravi, da redkost zahteva izbiro (Yeager, 2001, str. 3). Če to trditev problematiziramo, dobimo normativno vprašanje: Ali redkost zahteva žrtev?

Redkost zahteva izbiro. Če želimo imeti več enih dobrin, bodisi materialnih ali nematerialnih, bo imelo to za posledico, da bomo imeli manj drugih. Izbira pomeni primerjavo. Ekonomisti se ne morejo *a priori* strinjati s sodbami, ali je neka izbira dobra ali slaba. Odgovorijo lahko le s protivprašanjem: Dobra ali slaba glede na kaj?

Po Senovem mnenju je etični vidik z razvojem moderne ekonomije konstantno izgubljal na račun metodologije t. i. »pozitivne ekonomije«. Takšno izogibanje normativnim vprašanjem predvsem opušča raznolikost in kompleksnost človekovega obnašanja v svojih analizah. Sen ne daje prednosti eni ali drugi, saj priznava, da je inženirski (angl. *engineering*) pristop zelo uspešen, vendar zahteva več pozornosti do etičnega premisleka, ki oblikuje človekovo obnašanje in presojo (Sen, 1987, str. 7–9). Etika vstopa v razmerje z družbeno znanostjo in s tem tudi z ekonomijo, kot pogoj za doseganje materialne blaginje in napredka. Celo pozitivna ekonomika mora biti pozorna na etične standarde, da bi lahko pojasnila zakaj ekonomija deluje tako (dobro), kot deluje. V ozadju Senovega paradoksa se skriva tudi ta razsežnost. Ne gre zgolj za golo vajo iz aksiomske ekonomije, ampak združuje napetost med tradicijo liberalizma kot ekonomske ideologije in »institucijo« ekonomije kot razvite znanosti, saj kritizira njen (utilitaritični) konsekvencializem, ki ga nadomešča s potrebo po razviti deontologiji.

Verjetno vsakogar izmed nas intuitivno mika, da bi gordijski voz Senovega paradoksa presekali z implementacijo svojih prepričanj. Ekonomisti blaginje se bodo

bolj verjetno nagibali k ohranitvi Paretovega načela in dali prednost učinkovitosti pred svobodo. Zagovorniki liberalizma in teoretiki s področja družbene izbire bodo bolj verjetno branili svobodo in zanemarjali vprašanje paretovske učinkovitosti. To nepomirljivo nasprotje med enimi in drugimi nas spomni na Robbinsovo in Friedmanovo opazko o načinu argumentiranja glede vrednot v ekonomiji. Liberalni paradoks bi imel v tem primeru za prihodnost politične ekonomije (angl. *dismal science*) v resnici mračen obet. Sporočilo Senovega dela je po našem mnenju ravno nasprotno, saj gre *samo* za logični paradoks, v katerem so formalno opredeljena temeljna razmerja med pojavi. V prejšnjih podpoglavjih smo spoznali različne pristope reševanja, ki izhajajo iz različnih predpostavk, te pa iz različnih vrednostnih sodb. V tem smislu Senov paradoks predstavlja skupno torišče, znotraj katerega znanstveno spoznanje lahko napreduje, čeprav so predmet debate - vrednote. Morda res ne moremo razpravljati o *vrednotah*, lahko pa omogočimo razpravo z *vrednotami*. Takšno razmišljanje je popolnoma v liberalnem duhu, kjer sogovornik nikoli ni izključen ali utišán.

SKLEP

Svoboda je ena izmed ključnih vrednot v zahodni kulturi, zato ni presenečenje, da predstavlja osrednji koncept v moralni in politični filozofiji. Dejstvo, da gre za pojem, ki se izmika enoznačni opredelitvi, je predstavljalo veliko težavo pri njegovem proučevanju. Da bi bilo sploh mogoče reči kaj tehtnega o svobodi, je potrebno zožiti predpostavke, ki vstopajo v analizo, pri čemer se je kot izredno uspešna izkazala formalna analiza svobode. Takšen pristop je pred skoraj štirimi desetletji osnoval Amartya. K. Sen, ki je v kratkem članku z naslovom *The Impossibility of a Paretian Liberal* (1970b), elegantno predstavil svobodo z vidika teorije družbene izbire in s tem oživil razpravo med moralno znanostjo in ekonomijo.

V diplomskem delu najprej orišemo razvoj področja ekonomike blaginje s čimer umestimo Senov liberalni paradoks v širše področje problemov znotraj ekonomske znanosti. Gre predvsem za vprašanje normativnosti, katere se je ekonomika blaginje poizkušala na vsak način otresti, zato, da bi lahko nastopala kot pozitivna znanost. Šele z Arrowom je postalo jasno, da to nikakor ne bo mogoče, medtem ko je Sen za to ponudil tudi prepričljive razloge.

Namreč v ožjem smislu je Senov teorem nemožnosti Paretovega liberalca samo rezultat s področja družbene izbire. Sen opredeli pojem svobode na razmeroma enostaven način, nato pa v nadaljevanju, s formalnim pristopom pokaže, da ni mogoče konstruirati funkcije družbene blaginje, če hkrati pristanemo na zahteve liberalizma in Paretovega načela ob predpostavki neomejene domene. Takšen rezultat ostane, tudi če pristanemo na minimalne zahteve po upoštevanju svobode. Napetost, ki nastane med posameznikovo svobodo in njegovimi pravicami na eni

strani in racionalnimi zahtevami ekonomike blaginje na drugi strani, zato zahteva nove načine iskanja funkcije kolektivne blaginje.

Kritika formalnega pristopa ekonomike blaginje se osredotoča samo na del tega problema, medtem, ko se širša kritika, ki se osredotoča tudi na utilitaristične predpostavke, na katerih sloni ekonomika blaginje; omogoči širšo razpravo glede utemeljenosti takšnega pristopa. V drugi polovici diplomskega dela zato spoznamo liberalno doktrino, kar nam pravzaprav šele zares omogoči tudi vsebinsko razrešitev Senovega paradoksa. Racionalni pristop teorije izbire preprosto ni zagotavljal primerne raziskovalnega okvirja, zato je Sen pristopil k problemu proučevanja svobode in njene vloge v funkciji družbene blaginje, z vsebinske plati. Stično točko med obema, mu predstavlja moralna filozofija, s čimer se Sen uvršča v krog kritikov konsekvencializma in utilitarizma, ki so delovali okoli leta 1970. V ospredju kritike ni bila več neznanstvenost oziroma nemožnost medosebne primerjave, ampak so kritiki, kot npr. John Rawls, očitali utilitarizmu, da ni sposoben razlikovati med posamezniki, in da ne spoštuje človekovih pravic.

Nekateri predlogi za rešitev Senovega liberalnega paradoksa, ki jih predstavimo v nadaljevanju, izhajajo v svojem iskanju pretežno iz modernega liberalizma. Pri tem se naslanjajo na različno razumevanje posameznika, pravic, javne sfere ipd. Sen se odloči za deontološki pristop, tako da razširi osnovni model z neutilitarističnimi informacijami. V osnovi gre za neoklasičen pristop, ki pa ga Sen dosledno odpira kritiki in predlogom s področja moralne filozofije in kot tak seveda predstavlja ostro kritiko sodobne ekonomije.

V kasnejši razpravi o Senovem liberalnem paradoksu se izkaže da gre za orodje, s pomočjo katerega so v ekonomijo vstopila nova spoznanja iz drugih področij, predvsem iz filozofije. Ekonomika blaginje zaradi tega posvoji nove metode raziskovanja (npr. teorija igre), po drugi strani, pa s tem ponovno pridobi mandat, da razpravlja o ekonomskih težavah v širšem kontekstu družbenih znanosti.

LITERATURA IN VIRI

1. Arrow, K. J. (1992). General Economic equilibrium: Purpose, analytic Techniques, Collective Choice - Nobel Memorial Lecture. V A. Lindbeck (ur.), *Prize Lectures in Economic Sciences 1969-1980* (str. 109–131). Stockholm: University of Stockholm.
2. Arrow, K. J. (1994). *Družbena izbira in vrednote posameznikov*. Ljubljana: Prevodi
3. Backhouse, R. E. (1985). *A History of Modern Economic Analysis*. Oxford: Basil Blackwell.
4. Berlin, I. (1992). Dva koncepta svobode. V R. Rizman (ur.), *Sodobni liberalizem: zbornik* (str. 69–89). Ljubljana: Krt.
5. Besley, T. (2002). *Welfare Economics and Public Choice*. London: LSE. Najdeno 14. maja 2008 na spletnem naslovu <http://econ.lse.ac.uk/staff/tbesley/papers/welfpub.pdf>.
6. Binmore, K. (1994). *Playing Fair: Game Theory and the Social Contract Volume I*. Massachusetts: The MIT Press.
7. Breyer, F. (1996). Comment on the Papers by J. M. Buchanan and by A. de Jasay and H. Kliemt. *Analyse und Kritik*, 18, 148–152.
8. Chang, H. F. (2000, 9. november) A Liberal Theory of social Welfare: Fairness, Utility, and the Pareto Principle. *The Yale Law Journal* 110, 173–235. Najdeno 14. maja 2008 na spletnem naslovu http://papers.ssrn.com/paper.taf?abstract_id=173768.
9. Dahrendorf, R. (1992). Predgovor. V R. Rizman (ur.), *Sodobni liberalizem: zbornik* (str. 11–13). Ljubljana: Krt.
10. Doering, D. (1995). *Nekaj tem o liberalizmu*. Ljubljana: ČukGraf.
11. Feldman, A. M. (2006). *Welfare Economics and Social Choice Theory*. (2nd ed.) New York: Springer.
12. Frängsmyr, T. (1999). *The Nobel Prizes 1998*. Stockholm: Les Prix Nobel.
13. Friedman, M. (1966). The Methodology of Positive Economics. V *Essays In Positive Economics* (str. 1–43). Chicago: University of Chicago Press. Najdeno 15. maja 2008 na spletnem naslovu [http://mikael.cozic.free.fr/friedman53\(extraits\).pdf](http://mikael.cozic.free.fr/friedman53(extraits).pdf).
14. Friedman, M. (1992). Odnos med ekonomsko in politično svobodo. V R. Rizman (ur.), *Sodobni liberalizem: zbornik* (str. 147–159). Ljubljana: Krt.
15. Gasper, D. (2007, december). *Sen in the light of Dewey, Myrdal, Streeten, Stretton and Haq*. Najdeno 13. marca 2008. na spletnem naslovu: <http://www.iss.nl/workingpapers>.
16. Gowdy, J. M. (2004, maj). The Revolution in Welfare Economics and Its Implications for Environmental Valuation and Policy. *Land Economics*, 80 (2), 239–257. Najdeno 14. maja 2008 na spletnem naslovu http://www.sfu.ca/mpp/pdf_news/811-04-gowdy--land%20economics%20may04.pdf.

17. Hayek, F. A. (1982). *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge.
18. Hayek F. A. (1992). *Usodna domišljavost, Napake socializma*. Ljubljana: Krt.
19. Holcombe R. G. (2002). Liberty and Democracy as Economic System. *The Independent Review*, VI (3), 407–425.
20. Hollis, M. (2002). *Filozofija družbene vede: uvod*. Maribor: Založba Aristej.
21. Jamnik, A. (1998). *Liberalizem in vprašanje etike*. Ljubljana: Nova revija.
22. Kartik, N. (2001). Liberalism and Pareto Efficiency: Sen's Paradox. *Humane Studies Review*, 13 (3), 1–8.
23. Kešeljević A. (2000). *Ekonomska svoboda* [magistrsko delo]. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
24. Kovač, B. (2001). Kriza vizije ekonomske vede v 21. stoletju. *1. kongres ekonomistov Slovenije: Gospodarske vede v 21. stoletju* (str. 67–82). Ljubljana: Union of economists of Slovenia.
25. Kovač B. (2005, november). Nevidna roka sodobne tranzicije – od socialne k liberalni državi blaginje [predstavitveno predavanje]. *Citirano s privoljenjem avtorja*.
26. Kukathas, C. (1989). *Hayek and Modern Liberalism*. Oxford: Clarendon Press.
27. Letiche, J. M. (1987). Foreword. V J. M. Letiche (ur.), *On Ethics and Economics* (str. ix–xiii). Oxford: Blackwell Publishing.
28. Little, I. M. D. (2002). *Ethics, Economics, and Politics: Principles of Public Policy*. Oxford: University Press.
29. Kymlicka, W. (2005). *Sodobna politična filozofija: uvod*. Ljubljana: Krtina.
30. Mill, J. S. (2003). *Utilitarizem; in O Svobodi*. Ljubljana: Krtina.
31. Mueller, D. C. (2003). *Public Choice III*. (3th ed.) London: Cambridge University Press.
32. Mueller, D. C. (1996) Constitutional and Liberal Rights. *Analyse und Kritik*, 18, 96–117.
33. Ng, Y. K. (1971). The Possibility of a Paretian Liberal: Impossibility Theorems and Cardinal Utility. *The Journal of Political Economy*, 79 (6), 1397–1402.
34. Nicita, A. (2003) The Impossibility of a Coasian Liberal? Minimal Liberties, Maximal State, and the Market. *XV Conferenza SIEP* (str. 1–24). Pavia: Universita.
35. Norčič, O. (2000). *Razvoj in temelji sodobne ekonomske misli*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
36. North, D. C. (1998). *Inštitucije, inštitucionalne spremembe in gospodarska uspešnost*. Ljubljana: Temeljna dela.
37. Nozick R. (2003). *Anarhija, država i utopija*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
38. Oncken, A. (1897). The Consistency of Adam Smith. *The Economic Journal*, 7 (27), 443–450.
39. Robbins, L. (1945). *An Essay on the Nature & Significance of Economic science*. (2nd ed.) London: MacMillan.
40. Rosanvallon, P. (1998). *Ekonomski liberalizem: Zgodovina ideje o trgu*, Ljubljana: SH

– Zavod za založniško dejavnost.

41. Rothschild, E. (2002). *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet, and the Enlightenment*. Harvard: University Press.
42. Saari, D. G. & Petron, A. (2005). Negative externalities and Sen's liberalism theorem. *Economic Theory*, (28), 265–281.
43. Sartorius, C. (2003). *An Evolutionary Approach to Social Welfare*. London: Routledge.
44. Sen, A. K. (1970a). *Collective choice and social welfare*. San Francisco: Holden Day.
45. Sen, A. K. (1970b): The Impossibility of a Paretian Liberal. *Journal of Political Economy*, 78, 152–157.
46. Sen, A. K. (1976). Liberty, Unanimity and Rights. *Economica*, 43, 217–245.
47. Sen, A. K. (1985). *O ekonomskoj nejednakosti*. Zagreb: Cekade.
48. Sen, A. K. (1987). *On Ethics and Economics*. Oxford: Blackwell Publishing.
49. Sen, A. K. (1991). Minimal Liberty. *Economica*, 59, 139–159.
50. Sen, A. K. (1996). Rights: Formulation and Consequences. *Analyse und Kritik*, 18, 153–170.
51. Sen, A. K. (2002a). *Rationality and Freedom*. London: The Belknap Press of Harvard University Press.
52. Sen, A. K. (2002b). *Ekonomija blaginje: izbrane razprave*. Ljubljana: Založba / *cf.
53. Sen A. K. (2005). *The argumentative Indian: writings on Indian history, culture and identity*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
54. Smith, T. (2007, 27. marec). Sen, Equity and Sustainable Development - summary of Amartya Sen's work, and its relevance to the capital approach for measuring sustainable development. *Background paper*. OECD. Najdeno 21. maja 2008 na spletnem naslovu <http://unece.org/stats/documents/wgssd/zip.5.add.4.e.pdf>
55. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (2007, 10. september). Najdeno 7. aprila 2006 na spletnem naslovu <http://plato.stanford.edu/entries/liberalism/>.
56. Suzumura, K. (1996). Welfare, Rights, and Social Choice Procedure: A Perspective. *Analyse und Kritik*, 18, 20–37.
57. Suzumura, K. (2001). Introduction. V K. Arrow, A. Sen, K & K. Suzumura (ur.), *Handbook of Social Choice and Welfare* (str. 1–38). Amsterdam: Elsevier.
58. Šušteršič, J. (1994). Arrow in nova politična ekonomija. V *Družbena izbira in vrednote posameznika* (str. 107–117). Ljubljana: Prevodi.
59. Šušteršič, J. (2003). *Tranzicija kot politično gospodarski cikel (Post mortem analiza)*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
60. Tajnikar, M. (1996). *Mikroekonomija s poglavji iz teorije cen*. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
61. Tarrant, I. (2004, maj). Did John Stuart Mill Reconcile Commitment to Liberty with Admittance of a Single Value Utility?. *Sheffield Economic Reserch Papper Series*, 1–28. Najdeno 14. maja 2008 na spletnem naslovu <http://www.shef.ac.uk/economics>.
62. Thompson, P. B. (2005). *Comment on the Papers by Shelley Feldman: Social*

Development, Capabilities, and the Contradictions of (Capitalist) Development and David Barkin: Incorporating Indigenous Epistemologies into the Construction of Alternative Strategies to Globalization to Promote Sustainable Regional Resource Management. Najdeno 14. maja 2008 na spletnem naslovu <https://www.msu.edu/unit/phl/devconference/ThompsonCommentonFeldman&Barkin.pdf>.

63. Tubić, R. (1978). *Britanska filozofija morala, Etičke teorije od XVII do konca XIX vijeka*. Sarajevo: Svjetlost.
64. Ule, A. (2004). Ali je reflektivno ravnotežje mogoče družbeno posplošiti? *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, XXXII, (217–218), 381–392.
65. Waldron, J. (1987, april). Theoretical Foundation of Liberalism. *The Philosophical Quarterly*, 37 (147), 127–150.
66. Wiggins, D. (2006). *Ethics, Twelve Lectures on the Philosophy of Morality*. London: Penguin Books.
67. Yeager L. B. (2001). *Ethics as Social Science: The Moral Philosophy of Social Cooperation*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Ltd.

PRILOGE

PRILOGA 1 – SLOVARČEK

TUJI IZRAZI

ability
activity
benefit
capability
capability approach
capacity
collective choice
collective decision
common cause
common good
community
compensation
constraint
cooperation
deprivation
efficiency
the end justifies the means
entitlement
equal marginal rates of substitution
equality
equity
external effects
feasible
felicific calculus
general possibility theorem
happiness
homo oeconomicus
impossibility theorem
individual values
informational asymmetries
invisible hand
justice as fairness
majority voting
market failures
methods of collective decision-making
možnost
opulence
outcome
paretianism

SLOVENSKI IZRAZI

sposobnost
dejavnost, delovanje
dobrobit
zmožnost
zmožnostni pristop
zmogljivost
kolektivna izbira
kolektivne odločitve, skupinske odločitve
skupne zadeve, stvari
splošno dobro, skupno dobro, javne dobrine
skupnost
nadomestilo
ovira
sodelovanje
prikrajšanje
učinkovitost
namen (cilj) posvečuje sredstva
upravičenost
enake mejne stopnje substitucije
enakost
pravičnost
eksternalije
izvedljiv, izvršljiv, možen
izračun srečnosti
splošni teorem možnosti
sreča
"ekonomski človek"
teorem nemožnosti
individualne vrednote
asimetrije informacij
nevidna roka
pravičnost kot poštenost
večinsko glasovanje
tržne nepravilnosti
metoda kolektivnega sprejemanja odločitev
opportunity
obilje
rezultat, izid
paretanizem

TUJI IZRAZI

Pareto optimum
paternalism
preference
prosperity
prudence
public choice
public goods
public spirit
rational choice
relation
resources
self-interest
self-love
set
social choice
social choice function (SCF)
social choice theory
social justice
social preference relation
social ranking
social welfare function (SWF)
The Impossibility of a Paretian liberal
total utility
tuple

utility
utility possibilities frontier (UPF)

value judgement
value-free
welfare
welfare economics
welfare state
welfarism
well-being
zoon politikon

SLOVENSKI IZRAZI

Pareto optimum
zaščitništvo
preference
razcvet
razumnost, preudarnost, razsodnost
javna izbira
javne dobrine
"javni duh", patriotizem
racionalna izbira
relacija, razvrstitev
viri
samo interes
samoljublje
množica, nabor, skupina
družbena izbira, teorija družbene izbire
funkcija družbene izbire
teorija družbene izbire
družbena pravičnost
relacija družbene razvrstitve
družbeno razvrščanje
funkcija družbene blaginje
nemožnost Paretovega liberalca
skupna koristnost
končno zaporedje, urejen seznam (npr. *2-touple* je par; *n-touple* je n-terica)
koristnost, korist
transformacijska krivulja, meja zmožnosti
zadovoljevanja koristi
vrednostna presoja
vrednot-prosto, brez vrednot
blaginja
ekonomika blaginje
država blaginje
blaginjskost
blagostanje, dobrobit
»politična žival«, človek kot družbeno bitje

PRILOGA 2 – AKSIOMATIKA

Zapis nekaterih logičnih označevalcev in njihov pomen

\exists	eksistenčni določevalec	»za nekatere«
\forall	univerzalni določevalec	»za vsak«
\rightarrow	kondicional	»če, potem«
\leftrightarrow	ekvivalenca, enakovrednost	»če in samo če«
\sim	negacija, nasprotje	»ne«
\vee	alternacija	vključni »ali«
$\&$	konjunkcija	»in«
$=$	identiteta, skladnost	»isto kot«, »je«
\neq	neenakost	»različno od«, »ni«
\in	element	»pripada«
\subset	podmnožica	»je vsebovan v«
\cup	unija	»elementi pripadajo obema množicama«

Splošna opredelitev preferenčnih odnosov

Privzamemo, da obstaja osnovna množica alternativ, ki se medsebojno izključujejo; zapisovali jih bomo z malimi črkami x, y, z, w, \dots . V splošnem je alternativa vektor, toda v teoriji volitev so alternative kandidati. V kateri koli dani situaciji ima posameznik na voljo množico S , ki je podmnožica vseh možnih alternativ, in izbrati mora eno izmed njih.

Binarne relacije:

Refleksivnost	$\forall x \in S:$	$x R x$	(i)
Popolnost	$\forall x, y \in S:$	$(x \neq y) \rightarrow (x R y \vee y R x)$	(ii)
Tranzitivnost	$\forall x, y, z \in S:$	$(x R y \& y R z) \rightarrow (x R z)$	(iii)
Anti-simetričnost	$\forall x, y \in S:$	$(x R y \& y R x) \rightarrow x = y$	(iv)
Asimetrija	$\forall x, y \in S:$	$x R y \rightarrow \sim(y R x)$	(v)
Simetrija	$\forall x, y \in S:$	$x R y \rightarrow y R x$	(vi)

Binarno relacijo »vsaj tako visok kot« pojasnimo na primeru množice gorskih vrhov, ki imajo merljivo višino:

- Relacija je refleksivna, glede na to, da je nek vrh visok, kolikor je pač visok.
- Relacija je popolna, če lahko za vrh A rečemo, da je visok vsaj toliko, kolikor je visok vrh B , potemtakem lahko rečemo, da mora biti vrh B vsaj toliko visok (pravzaprav višji) kot vrh A .
- Relacija je tudi tranzitivna, glede na to, da je vrh A vsaj toliko visok kolikor je visok vrh B , le ta (vrh B) pa je visok vsaj toliko, kolikor je visok vrh C . Iz tega sledi, da je vrh A vsaj toliko visok, kolikor je visok vrh C .

- iv. Relacija je anti-simetrična glede na to, da sta lahko vrhova A in B enako visoka, ne da bi pri tem šlo za isti vrh.
- v. Relacija tudi ni asimetrična glede na to, da je A vsaj toliko visok kot B, kar pa ne izključuje možnost, da bi B bil vsaj toliko visok, kolikor je visok A.
- vi. Relacija tudi ni simetrična, v kolikor je A vsaj toliko visok kot B, kar pa nikakor ne vsiljuje trditve, da mora biti vrh B vsaj toliko visok, kolikor je A.

V tem okviru lahko rečemo, da je relacija »višji kot« tranzitivna, anti-simetrična, asimetrična, vendar ni reflektivna, niti ne popolna, kot tudi ni simetrična.

Ponekod v literaturi se izmenično uporablja še drugačen zapis, kjer z istimi znaki označujejo tako množico urejenih parov kot tudi binarne relacije, npr. $x R_i y$ in $(x, y) \in R_i$.

Opredelitev ekonomske racionalnosti s pomočjo preferenc in izbire

Izhodiščna točka ekonomske teorije je, da ekonomski posameznik ali podjetje maksimizira nekaj, bodisi koristnost ali dobiček. Pojmovanje racionalnosti v teoriji družbene izbire temelji na delu Von Neumana in Morgensterna, ki sta iskala alternativo maksimizacijskim postopkom linearne algebre neoklasike. Za izhodišče sta privzela, da gre pri ekonomskem problemu za iskanje maksimuma neke funkcije, ki izraža cilje oziroma dejavnike zadovoljstva danega ekonomskega osebk; ker pa je v takšni ciljni funkciji mnogo spremenljivk odvisnih od ravnanja številnih drugih osebkov, običajno maksimiranje s pomočjo diferencialnega računa odpove. Avtorja sta se zato oprla na teorijo množic in matematično logiko. Arrow je za opredelitev racionalnosti izkoristil njun pristop in ga primerjal z metodologijo teorije iger. Posameznikova zmožnost, da se vedno lahko odloči med dvema možnostma, tj. da ve, ali mu je ena kombinacija ljubša kot druga ali pa da je med njima ravnodušen, je izražena v aksiomu I. V aksiomu II je izražena tranzitivnost, kar pomeni, da so izbire logično konsistentne (Šušteršič, 1994, str. 110).

Arrow je najprej združil relaciji med alternativami »imeti raje« in »biti ravnodušen« v eno samo povezano relacijo R.

Posameznik i je racionalen, če urejajoče relacije R_i za družbena stanja s stališča posameznika ustrezajo šibki razvrstitvi (I + II):

AKSIOM I (razvrstitev R): Za vse x in y velja ali $x R y$ ali $y R x$, (I)
 ki velja tako v primeru, ko je $x = y$, kot takrat, ko je $x \neq y$. Običajno za x pravimo, da je enak samemu sebi, iz česar sledi $x R x$. Šibko razvrstitev dobimo tako, da upoštevamo še tranzitivnost:

AKSIOM II (tranzitivnost): Za vse x, y in z iz $x R y$ in $y R z$ sledi $x R z$ (II)

Takšna razvrstitev, ki vključuje (I) in (II), ne izključuje ravnodušnosti, zaradi česar je »šibka«. Šibka razvrstitev je posplošitev pojma »večji ali enak«, ki ga uporabljamo pri realnih številih; krepka pa »večji kot«. Sedaj lahko definiramo naslednji razvrstitvi:

Posameznik prouči vse možnosti alternativ (x, y, z) s pomočjo preferenčne lestvice, ki je sestavljena iz preference in indifferenca (III + IV):

DEFINICIJA 1 (preferenca): $x P y$ po definiciji pomeni ne $y R x$ (III)

Zapis » $x P y$ « preberemo » x ima prednost pred y « in po definiciji pomeni ne $y R x$.

Zapišimo to isto še kot binarno relacijo:

Preferenca: $x P y \leftrightarrow [x R y \ \& \ \sim(y R x)]$ (IIIb)

DEFINICIJA 2 (indiferenca): $x I y$ pomeni $x R y$ in $y R x$ (IV)

Zapis » $x I y$ « preberemo » x je enakovreden y «.

Zapišimo to isto še kot binarno relacijo:

Indiferenca: $x I y \leftrightarrow [x R y \ \& \ y R x]$ (IVb)

Če je S množica vseh dosegljivih alternativ (krivulja možnosti ali proračunska ravnina), ki jo bomo imenovali okolje, potem naj bo $C(S)$ alternativa oziroma alternative, ki jih izberemo iz S . $C(S)$ je podmnožica S in jo formalno opredelimo takole (Arrow, 1994, str. 20):

DEFINICIJA 3 (FUNKCIJA IZBIRE): $C(S)$ je množica vseh alternativ x iz S , za katere za vsak y iz S velja $x R y$ (V)

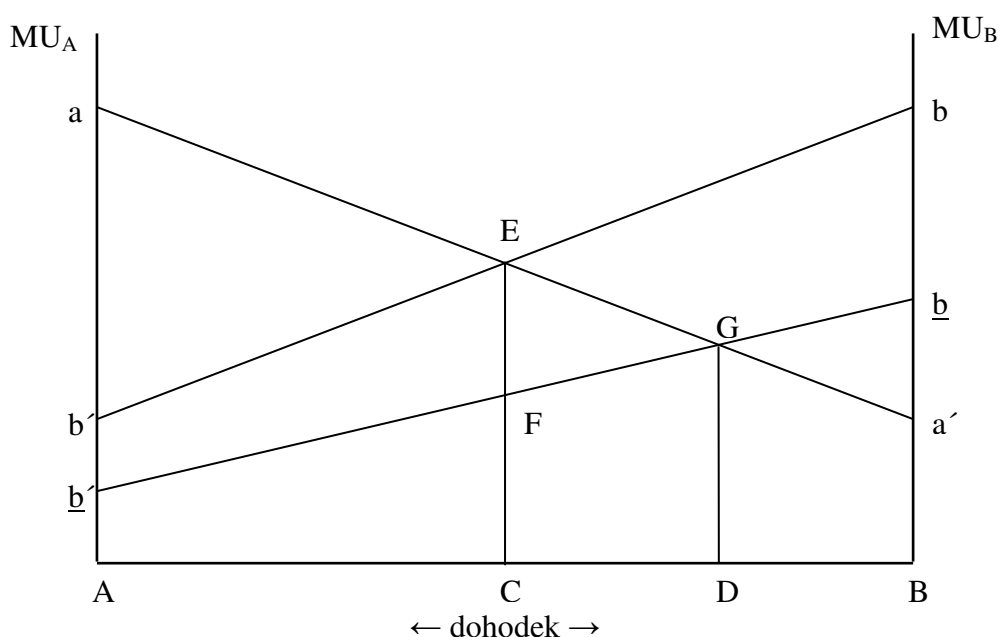
Ljudje se med alternativami odločajo tako, da dosežejo največjo možno zadovoljstvo (Šušteršič, 2003, 22). Pri tem je potrebno omeniti še, da [tako konstruirana] racionalnost ne vsebuje sebičnosti, saj dopušča tako preference, ki izražajo zgolj okuse posameznikov, kot tudi tiste, ki poleg okusov upoštevajo tudi vrednote (recimo altruistično delovanje). Racionalnost je torej manj omejevalna predpostavka kot Smithov samo-interes oziroma razvpita različica slednjega, sebičnost, ki jo nekateri povzdigujejo kar v etično zapoved moderne dobe (Šušteršič, 1994, str. 112).

Teoretska vloga predpostavke racionalnosti (in samo-interesa ter sebičnosti) služi razčlenjevanju ekonomskih razmerij (Šušteršič, 1994, str. 112). Ne gre za opisovanje dejanske človekove psihologije, tj. ne gre za opisovanje katerega koli posameznika v katerih koli konkretnih okoliščinah; marveč samo dokazuje, da je iz predpostavk modela mogoče izpeljati izkustveno preverljive trditve o agregatnem ravnanju ljudi – se pravi o skupnem rezultatu sicer raznolikih individualnih odzivov na določene spremembe okoliščin oziroma spodbud in omejitev.

PRILOGA 3 – NEEGALITARISTIČNOST UTILITARIZMA

Po Senovem mnenju utilitarizem nezasluženo slovi kot egalitaristično merilo, saj krši načelo pravičnosti. Predpostavimo dve osebi, A in B, pri čemer za slednjega predpostavimo, da ima nekakšne težave, recimo, da je gibalno ovirana oseba. A2 ima zato natančno dvakrat večjo koristnost od B-ja, kar velja za katero koli raven prihodkov. Torej nekdo, ki presoja o opisani medosebni primerjavi, bi smatral položaj osebe A dvakrat boljši od položaja osebe B, za katero koli raven dohodka. V tem primeru pravilo maksimiranja koristnosti zahteva, da A dobi dvakrat več koristi kot B. Namesto tega, da bi utilitaristično načelo razdelitve zmanjšalo neenakost, pa to samo še povečuje, saj daje večji prihodek osebi A, ki je že tako v boljšem položaju.

Slika 1: Utilitaristična razdelitev dohodka v družbi z dvema posameznikoma

Vir: A. K. Sen, *O ekonomskoj nejednakosti*, 1985, str. 21, Graf 1.

Slika 1 prikazuje primer, kjer je celotni prihodek razdeljen med osebi A in B. Delež osebe A merimo v smeri AB, delež osebe B pa v smeri BA. Vsaka točka med njima (npr. C ali D) vsebuje eno izmed možnih razdelitev celotnega prihodka. Mejna koristnost za osebo A je prikazana kot aa' in za osebo B kot bb' . Obe razdalji sta zrcalno simetrični. Maksimum celotne koristnosti dobimo z enakomerno razdelitvijo, ki jo predstavlja točka C, za katero velja $AC = BC$. Ker smo predpostavili, da ima B dvakrat nižjo koristnost od A-ja, to prikažemo na bb' . Če ostane razdelitev prihodkov nespremenjena, potem je skupna koristnost osebe A enaka $AaEC$, osebe B pa le $BbFC$, kar pomeni, da je slednji na slabšem. Egalitarni kriterij bi to kompenziral s prenosom določenega deleža prihodka, ki ga poseduje A, k B-ju. Vendar utilitarizem zapoveduje ravno nasprotno, prenos prihodkov od »revnega« B-ja k »bogatemu« A-ju. Kaj pa priporoči utilitarizem? Nova optimalna točka je D, v kateri uživa A skupno koristnost $AaGD$, oseba B pa samo $BbGD$.

Iz primera je razvidno, da utilitarizem ne more obveljati kot egalitaristični pristop. Senu se zato zdi nenavadno, da se je ekonomika blaginje v preteklosti večinoma posluževala utilitarističnega pristopa pri osnovanju optimalnih pravil razdelitve. Ta očitek ostane celo: »[...] pri predpostavki, da ima vsak posameznik isto funkcijo koristnosti. Kljub svojemu vplivu na to vejo normativne ekonomike utilitarizem ni primeren okvir za merjenje neenakosti« (Sen, 1985, str. 22).